

פרק שביעי

עיצוב חיי תרבות וחברה
במושג הדתי

תנועת 'הפועל המזרחי' ראתה כבר מראשית דרכה חשיבות רבה בקיומם של חיי תרבות יהודיים עשירים בכל הארגונים, הקבוצות והסניפים הקשורים אליה.¹ היה זה אחד היסודות המרכזיים בחזון הכולל של התנועה, שדגלה בשילוב של תורה עם עבודה.² חברי התנועה לא ראו סתירה בין שעת הלימוד היומית, השיעור או ההרצאה לבין העבודה הקשה לפני כן או לאחר מכן. אדרבא, לדידם היו הדברים קשורים קשר הדוק. בערב למדו תורה ולמחרת בבוקר קיימו אותה בעבודתם.³

המונח 'תרבות', לדידה של תנועת 'הפועל המזרחי', כלל לא רק לימוד תורה, שיעורים והרצאות תורניות, אלא גם הרצאות בנושאי מדע וחברה, פוליטיקה והשכלה כללית ואף דיונים פילוסופיים מעמיקים. נראה שבנושא זה הושפעה תנועת 'הפועל המזרחי' לא מעט מתורתו והגותו של הרב קוק, שראה גם בתרבות הכללית צדדים חיוביים, שיש להכירם.⁴ כך נכנסו להגדרה של המושג "תרבות" גם קריאת ספרים ועיתונים, שירה בציבור, מקהלה וכיוצא בזה והדבר בא לידי ביטוי במושג הדתי.

תרבות וחברה בטרם העלייה על הקרקע

בתחילה נוהלו חיי התרבות באופן עצמאי לחלוטין. בכל תא וסניף של תנועת 'הפועל המזרחי' קמו מספר חברים שהדבר נגע לליבם וארגנו את ענייני התרבות במקומם.⁵ בד בבד עם הקמתן של קבוצות הכשרה נוספות וארגונים להתיישבות, הורגש הצורך ביד מכוונת שתרכז את ענייני התרבות בסניפים השונים. באחת מישיבות הוועד הפועל של 'הפועל המזרחי', ככל הנראה בשנת תרפ"ו (1926), הוחלט על הקמתה של 'ועדת תרבות מרכזית' שתטול על עצמה תפקיד זה.⁶ היתה בכך הכרזה ברורה על שאיפתה של התנועה לטפח את חיי הרוח בקרב חבריה ולמנוע את התנוונותם הרוחנית

1 דון-יחיא, באהלי, עמ' 20-21.

2 'נתיבה', ט"ו אדר א' תרפ"ז, גיליון ח' (שנה ב') עמ' 153, מתוך דו"ח של הועידה החמישית של הסדרות 'הפועל המזרחי' (טבת תרפ"ז).

3 'ההד', גיליון ד', אייר תרפ"ז (שנה שניה), עמ' ח-י"א.

4 דון-יחיא, באהלי, עמ' 26-27.

5 שם, ביקור של הרב ישעיהו שפירא בקבוצת 'הנצי"ב' בחורף תרפ"ד.

6 גצ"ד, 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי' 13/10, פרוטוקול מישיבת המועצה, ללא תאריך, ככל הנראה משנת תרפ"ו.

עקב שיגרת עבודה מפרכת. באה כאן לידי ביטוי שאיפתה של תנועת 'הפועל המזרחי' לשלב את תחיית העם היהודי עם המסורת ועם רוח תרבותו המקורית, לאור חזונו של המייסדים.⁷

תנועת 'הפועל המזרחי' החלה לארגן שיעורים והרצאות מסודרים בנושאי יהדות ולאומיות בסניפים השונים, בערים ובמושבות. במקביל התחזקה תופעת שיעורי הערב בנושאי תנ"ך, תלמוד ועברית.⁸ באדר א' תרפ"ז (1927) פורסמה הוראה המחייבת כל חבר התנועה ללמוד לפחות דף גמרא אחד בשבוע ולהשתתף לפחות בשני שיעורים שבועיים,⁹ אך לא ברור באיזו מידה בוצע הדבר בפועל. למשך תקופה קצרה אף הוציאה התנועה לאור ביטאון שנקרא על שמה, "הפועל המזרחי", אך מחוסר תקציב הופסקה הופעתו. במקומו שימש כתב-העת 'נתיבה' כשופרה של התנועה. ספריה בשם 'עקדת יצחק' נתנה את שירותיה לכל חברי תנועת 'הפועל המזרחי' בסניפים.¹⁰ בהדרגה החלו להתפתח, בקבוצות ההכשרה השונות ובארגונים להתיישבות, חיי תרבות מגוונים. השיעורים הפכו לשיגרה קבועה, הגיעו ספרים וכן עיתונים על בסיס יומי או שבועי.¹¹ אולם, המצב היה רחוק מלענות על דרישותיהם של החלוצים הצעירים. חסרו ספרי קודש יסודיים, דבר שמנע התרחבות היקף השיעורים ולימוד משותף. הורגש צורך ברכנים ומרצים, שיבקרו מפעם לפעם במושבים וירצו על יהדות ואקטואליה.¹²

-
- 7 'נתיבה', ט"ו אדר א' תרפ"ז, גיליון ח' (שנה ב') עמ' 153, מתוך דו"ח של הוועידה החמישית של הסתדרות 'הפועל המזרחי' (טבת תרפ"ז).
- 8 תזכיר לוועידה העולמית של 'המזרחי' באנטוורפן, צורף ל'נתיבה', ט"ו מנחם-אב תרפ"ו, גיליונות ה-ו, (שנה א') עמ' 121.
- 9 'נתיבה', ט"ו אדר א' תרפ"ז, גיליון ח' (שנה ב') עמ' 153, מתוך דו"ח של הוועידה החמישית של הסתדרות 'הפועל המזרחי' (טבת תרפ"ז).
- 10 תזכיר לוועידה העולמית של 'המזרחי' באנטוורפן, צורף ל'נתיבה', ט"ו מנחם-אב תרפ"ו, גיליונות ה-ו, (שנה א') עמ' 121.
- 11 דון-יחיא, באהלי, עמ' 27-28 וכן פרוטוקולים של חברי שדה יעקב מתקופת ההכשרה בכפר סבא, אע"פ, 1-80.02.
- 12 'נתיבה', א' סיון תרפ"ז, גיליון י"ד-ט"ו (שנה שנייה) עמ' 273 וכן גיליון י"ז, ט"ו תמוז תרפ"ז (שנה שנייה) עמ' 306-308. חברי ארגון א' של 'הפועל המזרחי' בהיותם בכפר סבא התלוננו על היעדר מרצים הבאים לבקרום וכן על מחסור בספרות מקצועית-חקלאית, ספרי קריאה שונים ועיתוני התקופה כ'נתיבה', 'התור', 'הארץ' ו'דאר היום', אצ"ד, התי"ד 39, מכתבים לווע"פ של 'הפועל המזרחי' מאדר ואייר תרפ"ז.

דיון בין החברים אודות הצורך לטפח את חיי התרבות בקבוצה, הוחלט להקים ועדת-תרבות שתטפל בנושא זה.¹⁴ בכל יום לאחר סיום העבודה היו החברים משתתפים בשיעורי גמרא שהתקיימו בבית-הכנסת של המושבה. בצריף, בו התגוררו בכפר סבא, התקיימו הרצאות ושיחות ואף מסיבות חגיגות מידי פעם, עד היותו למרכז תרבותי בעבור כלל תושבי המושבה.¹⁵

חיי תרבות וחברה בשנים הראשונות ביישובי הקבע

העלייה על הקרקע פגעה במידה רבה בשיגרת החיים התרבותיים, אשר החלה לקרום עור וגידים בקבוצות ההכשרה ובארגונים השונים להתיישבות. קודם לכן, היו לחברים שעות פנאי לא מעטות בסיומו של יום העבודה ובהן יכלו להתמסר לפעילות תרבותית ולימודית. לא היתה להם דאגה תמידית לפרנסה וראשם היה פנוי מטרדות שונות המצויות אצל חקלאי מתחיל.¹⁶ היה פנאי לעסוק בענייני הרוח והנפש היתה פתוחה ללמוד ולהתפתח מבחינה רוחנית.¹⁷ המעבר להתיישבות של קבע ולשליבים הראשונים של בניית מושב של ממש, גרם לירידה משמעותית במצב התרבותי והרוחני בקרב החברים. זמן פנוי, התנאי הבסיסי לכל פעילות תרבותית, היה מועט מאוד. החברים עבדו במלאכות מפרכות מבוקר עד ערב ושבו לביתם עייפים ורצוצים. במעט הזמן שנותר להם, ראשם לא היה פנוי לעסוק בענייני תרבות ורוח.¹⁸

ראשוני המייסדים במושבים השונים חשו בכך זמן קצר אחר עלייתם על הקרקע והיו אובדי עצות. הם חשו תסכול ואכזבה מהמציאות שנוצרה, אשר אינה מאפשרת סיפוק מזון רוחני לנפשם. בייחוד הפריע להם חסרונה של שעת הלימוד היומיומית, אליה התרגלו עוד משנות לימודם בישיבה ועליה שמרו גם בימי ההכשרה, במחנות הזמניים, לקראת ההתיישבות. נדרש מהם

14 פרוטוקולים של חברי שדה יעקב מתקופת ההכשרה בכפר סבא, אעי"ז, 1-80.02.

15 יודנפרויד, אעי"ז 1-80.13, עמ' 19, דון-יחיא, באהלי, עמ' 16 וכן 'נתיבה', גיליון י"ז, ט"ו תמוז תרפ"ז (שנה שניה), עמ' 306-308.

16 דון-יחיא, באהלי, עמ' 16.

17 שם, עמ' 26-28.

18 שם, עמ' 25 וכן רוטשטיין, פרקי, עמ' 82.

מאמץ מיוחד בכדי להחזיר ולו באופן חלקי את אותה שיגרה תרבותית מבורכת שהיתה מנת חלקם בשלב הקודם.¹⁹

בנוסף, הטרידה את החלוצים הדתיים שאלת המיקום, היכן ילמדו ויעסקו בענייני הרוח? בתקופה הראשונה, בית-הכנסת שימש ברוב המושבים לייעודים נוספים. לעיתים היה זה חדר-מגורים ולפעמים חדר-אוכל ומטבח. קשה היה לנהל במקום מעין זה שיעורים קבועים או לימוד רב-משתתפים.²⁰ אולם, גם בחייו של חקלאי עסוק, יש זמנים בהם עומס העבודה פוחת, עונות של המתנה, בהן המלאכה המוטלת עליו איננה רבה. תקופה זו היא בעיקר בעונת הגשמים, בה הטבע כופה על האיכר שעות ארוכות של בטלה וחוסר מעש. בימות החורף הללו, הלילות ארוכים ויש זמן פנוי. בעבור ראשוני המתיישבים הדתיים היה זה הזמן המתאים ביותר, למלאו בתוכן רוחני ותרבותי.²¹ כמובן ששבת היתה אף היא מוקדשת ללימוד תורה ולהתעלות רוחנית. ביום זה היה החקלאי הדתי פנוי מטרדות השבוע ומעבודתו הקשה. אז יכול היה להשתתף בשיעור גמרא, להאזין לדרשה בענייני דיומא בבית-הכנסת או להשתתף בסעודה שלישית בצוותא עם שאר החברים.²²

חודשים אחדים לאחר העלייה לקרקע ובמקרים מסוימים שנים אחדות לאחר מכן, החלו להופיע סימנים של התעוררות בתחום התרבותי. שיעורים שבועיים בתנ"ך, גמרא וספרי מוסר, חזרו להינתן בהדרגה.²³ בשבת, חזר להישמע קול הלימוד במושב ובמקומות אחדים החלה להתקיים סעודה

19 שם, עמ' 25-26. על המצב הדומה ששרר בקיבוץ הדתי בשנותיו הראשונות ראו: Shiloah Me'ir, 'On the Study of Tora', in: Aryei Fishman (ed.), *The Religious Kibbutz Movement*, pp. 91-92.

20 אצ"ד, התי"ד 88, מכתב מחברי שי"ח' אבריק לועה"פ של 'הפועל המזרחי', כ"ב טבת תרפ"ח.

21 עמינח, שדה יעקב, עמ' 10, 16 ודון-יחיא, באהלי, עמ' 15, 25-26, 31.

22 שם, עמ' 24-26 וכן רוטשטיין, פרקי, עמ' 82. בשי"ח' אבריק (שדה יעקב) התלוננו בשנת תרפ"ח על כך שבהיעדר ספרי לימוד ועיון חולפים להם ערבי החורף הארוכים ללא לימוד תורה ודרשו לשלוח ספרי קודש וחול וכן מרצים מדי פעם, אצ"ד, התי"ד 84, 'סקירה על ארגון א' למושב עובדים', ללא תאריך, קרוב לוודאי משנת תרפ"ח.

23 הוברמן, ייחודו, עמ' 110 ויהודה דויטשר (כפר הרא"ה) - כ"ז אלול תשס"ט וכן אצ"ד, התי"ד 84, 'סקירה על ארגון א' למושב עובדים', ללא תאריך, קרוב לוודאי משנת תרפ"ח.

שלישית משותפת לכל החברים.²⁴ פה ושם נוספו גם שיעורי היסטוריה ודיוני חברים אודות המתרחש בתנועה, בארץ ובעולם כולו. במושבים אחדים נוסדו ועדות תרבות מקומיות, שנטלו על עצמן לפתח ולשכלל את חיי התרבות בכפר.²⁵ אולם, עדיין הורגש חסרונה של יד מכוונת, שתארגן ותנהל כראוי את התחום הזה. בכל מושב היו חברים שלמדו לבדם ו'קבעו עיתים לתורה' בסופו של יום עבודה. לעיתים נרדמו כשהם רכונים על ספרם, מחמת עייפותם מעמל היום.²⁶ חברי המושבים הצעירים פנו בבקשה לתנועת 'הפועל המזרחי' למלא את החלל התרבותי שנוצר. הם ביקשו מהתנועה לשלוח אליהם באופן סדיר את ביטאון התנועה, עיתונים אחרים, ספרי עיון שונים וכן לשלוח רבנים או מרצים מהתנועה לעיתים מזומנות.²⁷ הנהגת תנועת 'הפועל המזרחי' קידמה בשמחה את ניצני התארגנות הללו, "מתוך קודת-רוח מיוחדת קבלנו את ידיעתכם בדבר פעולה תרבותית נמרצת שנתחלה בארגונכם".²⁸ התנועה חיזקה את ידי החלוצים העוסקים בפעולות אלה ועודדה אותם להמשיך במעשיהם. היא הבטיחה לסייע למאמץ התרבותי על-ידי משלוח העיתונים המבוקשים, ספרים וכן מרצים, במידת האפשר. בנוסף, הסכימה להשתתף בהוצאות הנלוות לפעולות התרבותיות

24 אצ"ד, התי"ד 90, מכתב לוועדת התרבות של 'הפועל המזרחי' מתאריך ח' שבט תרצ"א.

25 אצ"ד, התי"ד 44, מכתב מוועדת התרבות של כפר הרא"ה, י"ד תשרי תרצ"ה וכן דון-יחיא, באהלי, עמ' 18, 46-47. נראה, שלמרות שיעורם הנמוך בקרב המתיישבים בלטו יוצאי גרמניה בתחום התרבותי ובוועדות התרבות במושבים היו דומיננטיים ביותר, אעי"ז, 486.6, זיכרונות של יהודית שמחוני (צופר) משרה יעקב, 22.5.2008.

26 דון-יחיא, באהלי, עמ' 44, לזין, אנשי, עמ' 73 ויהודה מושקוביץ (הזורעים) - כ"א חשוון תש"ע.

27 אצ"ד, התי"ד 59, מכתבים מטבת-שבט תרפ"ח, משלמה ברוכוני להוצאת 'תורה ועבודה' ומערכת 'נתיבה'; התי"ד 88, מכתב מחברי שייח' אבריק לועה"פ של 'הפועל המזרחי', כ"ב טבת תרפ"ח; התי"ד 90, מכתב לוועדת התרבות של 'הפועל המזרחי' מתאריך ח' שבט תרצ"א. גם בכפר הרא"ה נראה שהיה תהליך דומה, התי"ד 44, מכתב מתאריך כ"ב אלול תרצ"ד.

28 אצ"ד, התי"ד 44, מכתב מה' חשוון תרצ"ה מהועה"פ של 'הפועל המזרחי' לוועדת התרבות של כפר הרא"ה. דברים דומים מופיעים במכתב ששלח הועה"פ לוועדת התרבות של שייח' אבריק בתאריך ט"ז שבט תרצ"א, אצ"ד, התי"ד 59 וכן מכתב לוועדת התרבות של 'הפועל המזרחי' מתאריך ח' שבט תרצ"א, התי"ד 90.

שיתקיימו במושבים.²⁹ לא ברור אם כל ההבטחות הללו אכן קוימו בפועל, אך הן לפחות מצביעות על מגמתה ושאיפתה של התנועה לעודד ולטפח חיי תרבות יהודיים עשירים בקרב מושביה.

חגיגות וכינוסים שהתרחשו מדי פעם סייעו לגוון את החיים התרבותיים שהתקמו במושבים. לאחר שהכריזה הממשלה הבריטית, בשנת תר"ץ (1930), בעקבות הלחץ הערבי, על הפסקת העלייה היהודית, התקיימה בשייח' אבריק (אחר-כך: שדה יעקב) אסיפת מחאה כנגד 'הגזירה החדשה'. באסיפה השתתפו חברי הקבוצה וכן נציגי תנועת 'הפועל המזרחי' שהסבירו את משמעות האיסור.³⁰ לטקס ברית המילה של הבן הראשון שנולד בשייח' אבריק, בשבט תרצ"א (1931), הוזמנו כל חברי הוועד הפועל של 'הפועל המזרחי'.³¹

למרות התחלתן של פעולות תרבותיות, כגון, מיסוד שיעורים קבועים, הקמתן של ספריות מקומיות וכיוצא בזה, עדיין היה התחום התרבותי רחוק מלהשביע את רצונם של רבים מן המתישבים. דברים בסיסיים, כמו ספרי יסוד תורניים וספרי לימוד שונים, היו חסרים במושבים רבים.³² מרצים מבחון מיעטו להגיע למושב, למרות בקשותיהם הרבות של החברים.³³ ועדות התרבות במושבים המשיכו לבקש חומר קריאה, בכדי להעשיר את ספריותיהם הצנועות. לעיתים נענו בקשותיהן בחיוב, אך לעיתים נדחו מחוסר תקציב,³⁴ וכך נוצר רושם כללי ש'המצב התרבותי לקוי מאוד'.³⁵

29 אצ"ד, התי"ד 88, מכתב מכ"ד טבת תרפ"ח.

30 אצ"ד, התי"ד 89, מכתב מחברי המושב לוועה"פ במטרה לפרסם את הדברים ב'התור' וב'נתיבה'. תאריך: כ"ה אייר תר"ץ.

31 אצ"ד, התי"ד 90. טקס ברית המילה של בנם של יעקב ומרים ז'ק נערך ביום ב' אדר תרצ"א, מכתבים מכ"ט-ל' שבט תרצ"א.

32 בשנת תרצ"ה עדיין חסרו במרבית המושבים ספריו של הרמב"ם ו'הפועל המזרחי' נדרש לבקש מהמרכז העולמי של 'המזרחי' לרכוש את הספרים ולזקוף את ההוצאה לחשבוננו, גצ"ד, מ"ע 108, מכתב מתאריך י"ב אייר תרצ"ה. הוברמן, ייחודו, עמ' 110, ביקורו של הרב נריה בכפר בתרצ"ה, כשנה מהקמתו. החברים התלוננו בפני הרב שחון מ'נתיבה' לא מגיע אל המושב כל עיתון. הם ביקשו לשלוח להם גם את 'התור', 'ההד' ו'היסוד'.

33 אצ"ד, התי"ד 70, בקשת ועדת התרבות בכפר הרא"ה לשלוח אליהם מרצה לכבוד האזכרה השנתית לרב קוק נדחתה מחוסר מרצים מתאימים, מכתבים מכ"ד מנחם-אב תרצ"ו ומו' אלול תרצ"ו.

34 בטבת תר"ץ שלחה 'הפועל המזרחי' 15 ספרים וחוברות כהתחלה להקמת ספריה כללית בשייח' אבריק, אך כשנה לאחר מכן, בשבט תרצ"א, נאלצה

באופן כללי, נראה כי הפעילות התרבותית במושבי תנועת 'הפועל המזרחי' סבלה בשנותיה הראשונות מעליות וירידות. היו תקופות שהשיעורים השונים פעלו כסדרם ונוכחות החברים בהם היתה משביעת רצון, העיתונים הגיעו בצורה סדירה ומרצים נשלחו מפעם לפעם על ידי התנועה.³⁶ אך היו חודשים שבהם נחלש התחום התרבותי וחלה בו נסיגה לאחור. מסתבר שחוסר היציבות הזה נגרם, לפחות בחלקו, גם מהפעילות החקלאית במושב, שכן לצד חודשים 'שקטים' ללא פעילות אינטנסיבית, היו גם עונות 'בוערות', בהן עסוק היה החקלאי מבוקר עד ערב, כמעט ללא מנוחה. מובן שבתקופה מעין זו יכלו החברים להקדיש פחות מזמנם לחיי תרבות ורוח מגוונים.³⁷

גורמים מסייעים להתפתחות התרבותית במושבים

דחיפה משמעותית להתפתחות התחום התרבותי במושבים הצעירים, ניתנה בעקבות הקמתה של המחלקה לענייני תרבות מטעם תנועת 'הפועל המזרחי' בשנת תרצ"ד (1934).³⁸ המחלקה ריכזה את הטיפול בענייני תרבות בסניפים

התנועה לדחות בקשה של וועדת התרבות במושב לשלוח ספרי-קודש, אצ"ד, התי"ד 59. גם בכפר הרא"ה נתקבלו ספרים עבור ספריה במושב, התי"ד 44, מכתב מי"ט תשרי תרצ"ה.

35 'נתיבה', אייר תר"ץ, עמ' 16, דבריו של יעקב ז'ק משדה יעקב. במכתב מכ"ב אלול תרצ"ד, הודו חברי כפר הרא"ה לוועה"פ של 'הפועל המזרחי' על ביקורו של מרצה ראשון שנשלח למושב מאז הקמתו וביקשו לשלוח נוספים, אצ"ד, התי"ד 44.

36 מקורות רבים, המתארים את חיי התרבות במושבים, מתייחסים ל'לילות החורף הארוכים', שאז היה לחקלאים יותר פנאי לעסוק בענייני תרבות ורוח, דון-יחיא, באהלי, עמ' 15, 25-26, 31 ועמינח, שדה יעקב, עמ' 10.

37 עמינח, שדה יעקב, עמ' 49. תופעה זו של עליות וירידות בפעילות התרבותית מסבירה את מציאותם של מכתבי תלונה תמוהים על היעדר פעילות תרבותית במושב, לאחר שכבר דיווח המושב על פעילות מגוונת הקיימת במקום, אצ"ד, התי"ד 44, מכתב ממזכירות כפר הרא"ה לוועה"פ מתאריך י"ח ניסן תרצ"ו.

38 גצ"ד, 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי' 13/10, החלטות מועצת המרכז של הסתדרות 'הפועל המזרחי' בא"י, ז-ח אייר תרצ"ד.

ובארגונים בכל הארץ, שלחה ספרים למושבים ותיאמה את בואם של מרצים ורבנים לסניפים ולמושבים.³⁹ גם שיעורי ערב במקצועות שונים זכו לתקציב המחלקה.⁴⁰ המחסור החמור בספרי קודש גרם למחלקה לפנות ל'בית הספרים הלאומי' בבקשה לתרום לה ספרים כפולים או מיותרים.⁴¹ אך ככל שהתאמצה המחלקה לענייני תרבות להשביע את רצון החברים, כך גדלו ונוספו הבקשות ונבצר מן התנועה למלא את כולן.⁴²

תהליך מינויים של רבנים למושבים, שהחל במחצית השנייה של שנות ה-30, ותואר לעיל בפרק שלישי, תרם אף הוא לשיפור חיי הרוח במושב. אמנם, במרבית המקומות כבר היו קיימים שיעורים קבועים בגמרא או בתנ"ך, שנוסדו על ידי החברים עצמם, אך בואו של רב גרם לשיפור ניכר בכמות ובאיכות.⁴³ נוסדו שיעורים נוספים, יומיים או שבועיים, בנושאים רחבים ומגוונים, החל מפרשת השבוע וכלה בנושאי הלכה רלוונטיים לחיי החקלאי הדתי, כגון, מצוות התלויות בארץ (שביעית ומעשרות, למשל) טיפול במשק בשבת ובחג וכיוצא בזה. מספר החברים המשתתפים בקביעות בשיעורים הללו עלה בהדרגה והיו מושבים בהם השתתפו רוב החברים

39 אצ"ד, 'הפועל המזרחי' 2159, מכתב מ'הפועל המזרחי' לשדה יעקב, ה' ניסן תרצ"ה, וכן התי"ד 70, מכתבים מתאריך כ"ה תמוז תרצ"ז ומיום ו' כסלו תרצ"ח על ביקורי מרצים: הרב י' חרל"פ ו.ש.ז. שרגאי. התי"ד 80, מכתב על ביקורו של עמינח בשבת וביקורו הצפוי של גרינברג, כ"ד ניסן תרצ"ח (25.4.1938). גצ"ד, מ"ע 108, הוועה"פ של 'הפועל המזרחי' שיגר בקשה למשלוח ספרים מהמ"ע של 'המזרחי'.

40 אצ"ד, 'הפועל המזרחי' 425, מכתב למחלקה לתרבות של הוועד הלאומי, ו' חשוון תרצ"ז, וכן 'הפועל המזרחי' 2159, מכתב לשדה יעקב. שני המכתבים בעניין שיעורי הערב בנקודות התישבות של 'הפועל המזרחי'.

41 גצ"ד, מ"ע 129, מכתב מתאריך ז' סיון תרצ"ז.

42 בשנת תרצ"ו התלוננו חברי שדה יעקב וכפר הרא"ה על מחסור חמור במרצים הבאים אליהם מבחוץ, חרף בקשותיהם החוזרות ונשנות. 'נתיבה', ט"ו אייר תרצ"ו, 'בשבילי המולדת', מאת: דוד ז', אנשי כפר הרא"ה הגדילו לעשות והודיעו שהם מוכנים לכסות את הוצאות הנסיעה של המרצה ובלבד שיבוא לכפרם. אצ"ד, התי"ד 44, מכתב מ"ח ניסן תרצ"ו.

43 דון-יחיא, באהלי, עמ' 42 והוברמן, ייחודו, עמ' 110-111. בכפר פינס היה בתחילה שיעור קבוע שלוש פעמים בשבוע, אותו העביר הרב שטרנברג ומאוחר יותר הפך לשיעור יומי קבוע, רוטשטיין, פרקי, עמ' 132-134. אולם, גם לפני בואו של הרב כבר התקיים שם לימוד קבוע של החברים, צבי כהן (כפר פינס) - כ"ז אלול תשס"ט.

ב"ה.

פ ר ט י"ב ל

מישיבת משוחפה של בי"כ הועד הפועל והמרכז לתרבות וחינוך, ועד המושב וועדת התרבות בשדה יעקב ביום ב' ב"ט אייר תש"א.

נבחרים: הרב כ.פ. סבורס, אבן, אנגלהרד, ז"ק, גולדזק, ש.מ.ן התר וי.זלק.

לשאלת התרבות: נקבעו שעורים ומדורים אלה למשך עונה הקיץ הב"ל.

- א. בכל יום ~~שבת~~ יתקיים שיעור במת' שבת ע"י שלמה מן התר.
- ב. " " אחרי השער הנ"ל יתקיים שיעור בפסקי נ"ך ע"י הח' דרורי.
- ג. בכל חודש יתקיים הרצאה ע"י מרצה מסעם המרכז לתרבות וחינוך.
- ד. לימד שיעור בכוזרי ע"י שלמה מן התר.
- ה. להמציא ג' אכסספ. מס' שבת וג' אכסספ. ס' הכוזרי.

לשאלת התרבות:

התקנת הרב כ.פ. סבורס: מעורר את שאלת התרבות מראה על החשיבות של הבנת רב במושב מכל הבחינות. רב שיטפל בעניני' דת, בחינוך ובחשפעה על צביון המושב. מציין ששאלה זו התריפה מאוד, וצריכים סוף סוף לפתור בהמשך הזמן הקרוב ביותר. העניינים התקציביים לא מעכבים את סדור העניין הזה.

הח' אבן: מעיר, טיש כאן צורך ברב חשוב וגדול, שחיה לו חשפעה בכל העסק שהוא פרוץ מאוד בשטח הדתי. נחוץ שהרב יבקר גם בנהלל ובקבוצות הסמאל לנאום, וצריך להיות רב בעל השקפה ברורה ואיתנה. כל עוד שלא יהיה לנו מועדף כזה יתעב פתרון שאלת התרבות.

הח' ז"ק: אני הצעתי כחור מועמד אח הח' נריה. הוא המועמד הכי מתאים לדעתי. לצערי הרב סבורס לא התייחס להצעה זו ברצינות, לדעתי צריכים המוסדות שלא עמו לב להצעה זו ברצינות לגשת למסוף בעניין זה. הח' אנגלהרד: כאן יחס של זלזול כלפי רבנות במקום. אלו רק עומדים על זה שהרב יהיה לחועלת המושב, ושיהיה לפאר הסביבה. הרב סבורס: רצוי שהרב יהיה מתזנן בכל הסגולות שמנו החברים כאן. אלא תואי קודם לכל דבר: בקיאות בתוראה למעשה ונסיון בשמוע.

מובט: לעשות את כל הצעדים הדרושים כדי לפתור את שאלת התרבות לא יאוחר מהדשים הבאים.

במועמדים מציגים:

- א. הרב א.ש. רוזנמל (זה סבור לוועד המושב הציע לו את התרבות וביקש ממנו שימכים למועמדותו).
- ב. הח' מ.צ. נריה.
- ג. הרב מ.לוי (רב בבלפוריה).
- ד. ר' שלמה מן התר.

=====

10

בשיעוריו של הרב.⁴⁴ לפופולריות רבה זכו השיעורים שהתקיימו בין תפילת מנחה לתפילת ערבית, שכן חברים רבים נשארו ממילא בבית-הכנסת ונהנו משיעור מעניין, בהמתנם לתפילת ערבית.⁴⁵

מובן מאליו כי גם בשבתות תרם רב המושב לאווירה הרוחנית במושב הדתי. בחלק מן המושבים מסר הרב דרשה תורנית במהלך התפילה בליל שבת, באחרים היה מלמד שיעור בשבת בבוקר, לפני התפילה או אחריה.⁴⁶ במושבים רבים הונהגה סעודה שלישית משותפת לכל החברים. היתה זו שעה של דיבוק חברים ובה שולבו שיחות ודיונים על נושאים שעמדו על הפרק.

גורם מרכזי בתהליך שיפור המצב התרבותי במושבים היתה ההתבססות ההדרגתית שלהם מבחינה כלכלית. שנים אחדות לאחר הקמתם, נכנסו מרבית המושבים לתהליך של התבססות כלכלית, שכלל בניית בתי-קבע לתושבים, השלמת המשק האישי ופיתוחו ברמה המאפשרת לחקלאי להתפרנס ממנו. עם הגעת המשק לשלב מתקדם זה, היו החקלאים הדתיים יותר פנויים ויכלו להרשות לעצמם להקדיש מזמנם גם למטרות רוחניות-תרבותיות.⁴⁷ מחזה נפוץ היה מראה אבותיהם של המתישבים צועדים לבית-הכנסת וספרי לימוד בידיהם. להם היה פנאי ללמוד גם במהלך היום, בניגוד לחקלאים הצעירים שהיו פנויים בעיקר בערבים.⁴⁸

מכתב, משנת תרצ"ח-1938 (?), מכיל את תכנית הפעולה התרבותית של שדה יעקב במשך שלושה חודשים ומאפשר הצצה לתוך עולמם התרבותי, שכבר היה מפותח למדי באותם ימים.⁴⁹ עיקר הפעילות התרבותית התרכזה בשבת, שהיתה יום המנוחה הכללי והתאימה לפעילות מסוג זה. לאחר

44 בכפר הרא"ה ציינו שלאחר בואו של הרב החלו רוב החברים לפקוד את שיעורו היומי בתלמוד שהתקיים בערב, אצ"ד, התי"ד 44, ב' טבת תרצ"ח (6.12.1937).

45 יהודה דויטשר (כפר הרא"ה) - כ"ז אלול תשס"ט.

46 דון-יחיא, באהלי, עמ' 42; רוטשטיין, פרקי, עמ' 132; צבי כהן (כפר פינס) - כ"ז אלול תשס"ט; יהודה דויטשר (כפר הרא"ה) - כ"ז אלול תשס"ט.

47 ליון, אנשי, עמ' 48; אצ"ד, התי"ד 00, 'בשרות-יעקב', ביטאון מושב שדה יעקב, תשרי תשי"ח, עמ' 40-41 ו-46-47. השיעורים הקבועים בתנ"ך במושב החלו בכסלו תרצ"ז, על ידי ר' יצחק מונין (דרורי).

48 דון-יחיא, באהלי, עמ' 23.

49 אצ"ד, התי"ד 80, המסמך שכותרתו: "תכנית פעולה תרבותית לחודשי חשוון-כסלו-טבת" אינו מציין באיזו שנה נכתב, אך מסתבר שהוא משנת תרצ"ח כיוון שנמצא בין קובץ מסמכים מאותה שנה.

הסעודה של ליל שבת, התקיימה מסיבת עונג-שבת. במהלך המסיבה, ניתנו שיעורים בגמרא ובאגדה, נערכה שירה בציבור ולאחריה 'עיתון חי', שהיה מעין דיון ציבורי בנושאים שונים שעלו על סדר היום. במסגרת ה'עיתון חי' נידונו נושאים רבים כגון, יחסי עובדים ומעבידים לפי הההלכה היהודית, נושאי חינוך וחברה במושב וכיוצא בזה.⁵⁰

שונה היה המצב במושב הזורעים. מסיבות שונות, התפתחות המקום היתה איטית מאוד ושנים לאחר עלייתו על הקרקע, לא הגיע עדיין לשלב ההתבססות הכלכלית.⁵¹ החברים המשיכו לעבוד קשה במשך רוב שעות היום, דבר שבא על חשבון חיי התרבות והרוח במקום. נציג הוועד הפועל של 'הפועל המזרחי', נחמיה עמינח, ביקר במושב, בערב שבועות תש"ג (11.6.1943), ארבע שנים לאחר ייסודו ושמע את תלונות החברים:

כמה חבר וחברה מבליים כאן את ימיהם? 16-17 שעות עבודה [כיום - ע"י]. בשבת וחגים ללא כל אפשרות הנאה רוחנית. על קדושה אין מה לדבר. לעצמנו אין כוחות רוחניים ומה כאן הרוחני בחיים. כל הרוחניות היא 'הצפה' (שלשה) ו'הארץ' (אחד) וכמה חוברות שבאו מן החוץ כמו 'האשנב' וכדו'... מתי לומדים? בשבת בבוקר כמה חברים. אוי לאותה ספרית קודש שאתה מוצא שם ואוי לספרות כללית שאתה מוצא. שיחות תרבותיות ורוחניות אינן מצויות אף פעם, מרצים מן החוץ אינם באים.

תלונותיהם הופנו בעיקר כלפי התנועה:

מה עשה הפועל-המזרחי מאחרי ועידתו למען ארגוני הגליל ובייחוד לסרג'וני? במשך שנתיים וחצי לא בא אלינו אף אחד (מחוץ לחזני ויערי שאיננו מביאים בחשבון כביקור). לא הרצאה תרבותית ולא לאינפורמציה. שרגאי ביקר 10 רגעים ודיבר אלינו מעל המכונית. רק אחד ביקר אצלנו השנה, ד"ר [דוד] קארליבאך, על חשבוננו, בעצמנו שילמנו לו את הוצאותיו.⁵²

50 ש.ם.

51 קצבורג, נחלת, עמ' 79.

52 אצ"ד, התי"ד 71, דר"ח של נחמיה עמינח על ביקורו במקום, נשלח לוועה"פ בתאריך ח' סיוון תש"ג (11.6.1943). הרב ד"ר דוד קארליבך, תושב שכונת 'שערי חסד' בירושלים נהג לבקר לעיתים קרובות במושב הזורעים, וחיזק רבות את לימוד התורה במקום. נפתלי כהן (הזורעים) - 1995 וכן אהרון וולף, גשרים נמתחים, עמ' 204-206. מדבריו של כהן עולה כי התמונה הזו אינה מדוייקת וכי מרצים נהגו לפקוד את המקום מפעם לפעם ולהעביר שיעורי תורה. ייתכן שהתכוון לשנים מאוחרות יותר, אחרי שהתושבים עברו למקום הקבע בלוביה והחלו להתבסס.

גם לאחר מעבר המתישבים למקום הקבע, על אדמות לוביה, לא מייד השתפר המצב התרבותי. עברו עוד מספר שנים עד שחל שינוי לטובה במצבו הכלכלי של המושב, דבר שהביא בעקבותיו גם התפתחות תרבותית נאותה, אחרי קום המדינה. תרמו לכך גם מספר דמויות תורניות שהצטרפו למושב באותה עת.⁵³

המרכז לתרבות וחינוך

בחול-המועד פסח תרצ"ח (אפריל 1938) נערך במשך יומיים כינוס מרכזי ארצי לענייני תרבות מטעם 'הפועל המזרחי'. לכינוס הוזמנו נציגי ועדות התרבות מהסניפים השונים בכל רחבי הארץ. היתה זו פעם ראשונה בה הוצגו בפומבי ההישגים התרבותיים במקומות השונים, מפי נציגיהם בשטח. יחד עם זאת, שטחו החברים גם את הבעיות והקשיים העומדים בפניהם ושמעו מניסיונם של אחרים בתחום. בסיומו של הכינוס התקבלה שורה ארוכה של החלטות, שנועדו להעלות את הרמה במישור התרבותי. ההחלטה הראשונה היתה לקדם תוכנית תרבותית אחידה ומקיפה לכל סניפי התנועה. הוחלט למנות בכל סניף אחראי שירכז את ענייני התרבות במקום ויעמוד בקשר עם נציגי התנועה. כך גם הוחלט להוציא מפעם לפעם חוברות בנושאי תרבות ויהדות וכן עיתון קבוע לילדים. סוכם כי המחלקה לענייני תרבות תקיים באופן קבוע סמינריונים לפעילי התרבות ותטפח מקהלות לשירה דתית.⁵⁴ בכדי להוציא לפועל את ההחלטות הרבות שנתקבלו בכינוס זה, הוחלט על הקמתו של אגף חדש, 'המרכז לתרבות וחינוך', אשר נועד לסייע בריכוז הפעולות התרבותיות בכל הסניפים והרחבתם בהתאם להחלטות הכינוס. מטרה נוספת של הקמתו היתה: להשפיע על יתר חלקי העם, גם אלה שאינם נמנים על חברי התנועה ואינם מזדהים עם רעיון 'תורה ועבודה'.⁵⁵ עם הקמת

53 רחל ליבני (הזורעים) - כ"א חשוון תש"ע. ליבני זוקפת חלק נכבד מהשינוי לטובה לזכותם של זאב דוייטש, משה יונגרייז ויצחק כהן, ניצולי שואה שהגיעו למושב סמוך לקום המדינה והפיחו בו רוח חיים רוחנית ותרבותית.

54 גצ"ד, מ"ע 13/11, 'כינוס לתרבות של 'הפועל המזרחי'', א' אייר תרצ"ח (2.5.1938).

55 'ההדר', גיליון י"ב, אלול תרצ"ט (שנה י"ד), עמ' ז', מאמר של הרב חן 'המרכז לתרבות דתית'.

החלטות הכנס לתרבות של הפה"ם
(החקיים בב"ג' דהומיפ)

1. הכנס מטיל על המחלקה לתרבות לעבד בהקדם חכנית אחידה ומקפח לעבודה תרבותית בכל הסניפים.
2. הכנס מטיל על המחלקה לדאוג לסדור ספריות ואולמי קריאה בסניפים.
3. על המחלקה למצוא את הדרכים המתאימות להתדרג הספר העברי המקורי בשורות החברים.
4. על המחלקה להתאמץ להספיק למושבים ולקבוצים ספרי למוד וקריאה.
5. על המחלקה לפרסם רשימה ביבליוגרפיה מפורטה של ספרי עזר בלמוד בכל המקצועות וספרי קריאה רצויים.
6. הכנס מטיל על המחלקה לתרבות להגביר את הפעולה בשטח הפצה השפה העברית בין חברי הפועל המזרחי על ידי הרחבת רשת שעורי הערב לעברית.
7. הכנס מבקש מהועד הפועל שיחן הוראות לסניפים שבכל סניף יתמנה אחד העובדים כמרכז את עניני התרבות.
8. הכנס מבקש מהועד הפועל שיחן הוראות לסניפים שיקציבו הקציב קבוע ומשוריינ לצרכי תרבות.
9. הכנס מעריך את קיום החוגים התורניים בסניפים לשם הגדלת החורה והאדרתה ומטיל על המחלקה לתרבות להמשיך בארגון החוגים האלה בכל נקודות הפועל המזרחי.
10. הכנס מטיל על המחלקה להוציא קובץ מכל ההוצאות בחוגים התורניים.
11. הכנס מטיל על המחלקה להוציא מזמן לזמן חוברות על נושאים תרבותיים שונים ורעיוניים. וכן להוציא קבוצים למדענים וחגים ובהזדמנות של חאריכים שונים.
12. הכנס מטיל על המחלקה לתרבות לדאוג לסדור מסבות עונג שבת לילדים בגיל של ביח"הספר.
13. הכנס מטיל על המחלקה לתרבות לעזור להופעה עמוך לילדים.
14. הכנס מטיל על המחלקה לדאוג באופן מיוחד לפעולה התרבותית בין עדות המזרח.
15. הכנס מטיל על המחלקה לארגן סמינריונים לפעילי התרבות.
16. הכנס מבקש את המשאלה שהועד הפועל יתחיל לספל בשאלה הקמת רשת בחיי ספר ורגני ילדים ברוח חורה ועבודה.
17. הכנס מקדם בברכה את קיום מוסד הרב קוק ואת הופעת הספרים שהוא הוציא ומטיל על החברים ללמוד את ספריו, ולהפיצם בין החברים והצבור העברי.
18. מטילים על המחלקה לתרבות שהיא תבוא בדברים עם הנהלת מוסד הרב קוק בדבר הוצאת ספרים מתאימים ומותילים לנוער כגון פירוש לתנ"ך והיסטוריה.
19. הכנס מטיל על המחלקה לתרבות שתטפח מקהלות המיועדות לשירה דתית בצבור.
20. הכנס מטיל על המחלקה לתרבות למצוא את הדרכים כיצד להכניס את אשח החבר לחוג השפעת הפעולה התרבותית, כדי ליצור משטר הרמוני מתאים במשפחת חבר הפועל המזרחי.
21. הכנס מטיל על המחלקה לתרבות לעשות את כל המאמצים הדרושים כדי להכניס את צבור המורים שלנו לחוג העבודה התרבותית של הפועל המזרחי.
22. הכנס מעריך את אלה מפעולות המחלקה לתרבות של הועד הלאומי העשויים להגביר את חורה ישראל ולהאדירה כגון יסוד בית מדרש הרמב"ם בראשון הרב תל אביב. ועד להוצאת קונקורדנציה של החוספתא להרב קוסובסקי, סיועה

להקניית הלשון העברית בין כל החוגים. יחד עם זה הוא קורא את המחלקה לתרבות של הועד הלאומי ליתר מאמץ בהרחבת הפעולה התרבותית בין שדרות הישוב החרדי, ולחשומה לב מיוחדת להקניית הערכים המקוריים של העם העברי בשדרות הרחבות של העם.

22. הכנוס מקדם בברכה את דבר היוסדה של הישיבה התקלאית ומעריך את ערכה החשוב לחנוך הנוער המתלמד והעובד.
23. הכנוס לתרבות של הפועל המזרחי מקדם בברכה את הופעה היומן הדתי "הצופה" המשמש מנוף כביר למפעלי היהדות החרדית ודורש מכל החברים לעשות את כל המאמצים לחתימה ולהתחמה על "הצופה" בכל החוגים.
24. הכנוס דורש מ"הצופה" להקדיש מקום ראוי לדברי מחשבה ועיון שימשו חומר הדרכה לנוער.
25. הכנוס מסיל על המועצה שחבחר לעבד חכניה מקיפה להפצה ידיעה יסודות הצדק והמשפט של היהדות ומטיל גם על המועצה לפעול בכוון של השלטה הצדק והמשפט הישראלי המקורי.
- הכנוס רואה בשלטון בחייהדין התורניים בארץ-ישראל - ערובה לחזוק תורת ישראל בארצו וחובע מנציגי היהדות החרדית במוסדות הלאומיים והישוביים לפעול בכוון זה.
26. הכנוס מחליט לבחור בועדה תרבות מרכזית (בת 7) ובמועצה לתרבות (בן 13 איש) ומבקש מהועד הפועל לבחור את החברים במועצה מתוך רשימת 30 המועמדים שחוגש לו וכן לבחור ברך חברי הועדה.
27. הכנוס מסיל על החברים להשתתף השתתפות מקסימלית בכל הפעולות הדתיות במקומותיהם כגון: פעולות למען שמירת השבת, הכשרות וכו'.
28. הכנוס מקדם בברכה את דבר יסוד הישיבה של הישוב החדש בחל"אביב בראשות הרב הראשי מהרמ"א עמיאל שליט"א - שחשמש ביה היוצר לנשמה האומה ולמצר רוחני לבני הנוער הצמא לתורה ולמוסר בישוב העברי החדש.

'המרכז לתרבות וחינוך' נפתח דף חדש בתחום ארגון וניהול ענייני התרבות בסניפי תנועת 'הפועל המזרחי' ברחבי הארץ. כך הגדיר זאת מנהל המרכז, הרב כתריאל פישל טכורש, עם כניסתו לתפקיד: "הכינוס שימש כנקודת מפנה בעבודתנו, שממנה אנו מונים מנין חדש בעבודתנו".⁵⁶

סקירה של פעולות המרכז לתרבות, שהוגשה למרכז תנועת 'הפועל המזרחי' כעבור כשנה (בט"ז אדר תרצ"ט - פברואר 1939), מלמדת על היקף פעולותיו. סמוך להקמתו, החל לפעול הלכה למעשה ליישומן של ההחלטות שהיוו את המצע והסיבה לייסודו. ועדה מיוחדת ישבה על המדוכה ועיבדה תכנית תרבותית אחידה ומקיפה שתופץ בכל הסניפים. התכנית, שיועדה

56 גצ"ד, מ"ע 13/11, סקירה לפעולות המרכז לתרבות וחנוך, הוגש למושב המרכז ביום ט"ז אדר תרצ"ט (28.2.1939).

לתקופת החורף של שנת תרצ"ט, סבבה סביב הרעיון של ייסוד מדינה יהודית, בהתאם להשקפת התנועה. בראשית שנת תרצ"ט (אוקטובר 1938) הופצה התכנית המלאה, על כל חלקיה ופרטיה, בכל הסניפים ונקודות ההתיישבות של 'הפועל המזרחי'.⁵⁷

בכדי ליצור אחידות בשיעורי הגמרא בסניפים השונים, קבע המרכז כי החל מעתה ילמדו בכל החוגים התורניים מסכת זהה מתוך מסכתות התלמוד. לשנת תרצ"ט נבחרה מסכת ביצה. בכל מקום בו היה קיים שיעור מסודר בגמרא, ילמדו מסכת זו ובמקום שעדיין לא היה קיים שיעור, הוטל על חברי המקום לארגן ולייסד חוג מעין זה. חברים שמסיבות שונות אינם יכולים ליטול חלק בלימוד משותף זה, הוטל עליהם ללמוד את המסכת לבדם. במסגרת החוג היה על החברים להשתתף אחת לשבועיים בשיעור של הרב המקומי, על פי מקורות שנמסרו מראש.⁵⁸

מלבד החוגים התורניים, הגה 'המרכז לתרבות' את יצירתם של חוגים נוספים בסניפים שחפצו בכך, כגון, חוג לתנ"ך, חוג לאגדה, חוג למחקר דתי, חוג לציונות דתית וחוג לשאלות מדיניות. חוג חשוב, שהיה מצוי במושבים רבים, היה החוג למצוות התלויות בארץ. היה זה נושא רחב ומורכב, שהספרות התורנית בו לא היתה רבה באותם ימים ולכן נודעה לו חשיבות רבה בעיני המתישבים.⁵⁹

בשנות פעילותו של המרכז הפכו השיעורים הקבועים במושבים לעובדה מוגמרת. במרבית נקודות ההתיישבות הוותיקות התקיימו בכל יום כמה שיעורים קבועים, בעיקר בגמרא, תנ"ך ומחשבה יהודית. היקף ההשתתפות בשיעורים הללו גדל וכלל גם הורים של חברים, הפנויים יותר ממלאכתם, וגם חברים רבים, שהקפידו על שעת תרבות רוחנית בסופו של יום העבודה.⁶⁰

57 גצ"ד, מ"ע 13/11, תכנית עבודה שיטתית שהופצה על ידי מחלקת התרבות, ל' תשרי תרצ"ט (25.10.1938).

58 שם, וכן גצ"ד, מ"ע 13/11, חוגים תורניים, חוזר שהפיץ הרב טכורש לכל הסניפים והנקודות בכ"ט תשרי תרצ"ט (24.10.1938).

59 גצ"ד, מ"ע 13/11, תכנית עבודה שיטתית שהופצה על ידי מחלקת התרבות, ל' תשרי תרצ"ט (25.10.1938), עמ' 3, וכן מ"ע 254, מכתב בקשה לרב ברמן שיעביר שיעורים בנושא זה, ו' כסלו תש"ו (11.11.1945).

60 גצ"ד, 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי' 13/10, פרוטוקול מישיבה משותפת של וועדת התרבות בשדה יעקב עם הרב טכורש, כ"ט אייר תש"א, 'ההד', חוברת י"ב, אלול תש"ז (שנה כ"ב), עמ' ה-ו וכן עמינח, שדה יעקב, עמ' 29, 49 ומשה מיכליס (כפר אברהם) - ב' חשוון תש"ע.

הסתדרות הפועל המזרחי בא"י
הוועד הפועל
חל-אביב, ת.ד. 451, טל' 5-4474

חוזר מס' א/צט
מחלקה: תרבות
ב"ה

232
14/4
גבול

לחברי המרכז, ועדי הסניפים, המושבים והקבוצות - שוי"ב
ח. נ.

הנדון: החוגים התורניים.

אנו להודיעכם כי בישיבת-הוועדה המרכזית לחוגים התורניים בארץ מיום
ג' דחומיים דהשחא החלט על למוד מס' ביצה בחוגים התורניים לשנת תרצ"ט
שכסניפנו בארץ.

אנו איפוא להעיר את חשומה לבכם להחלטה להגשים את ההחלטה הזאת
ולתחיל ללמוד במס' זו, בצוותא, וכן לחייב כל חבר וחבר שקשה לו להשתתף
בלימוד בצוותא שילמד במס' זו, בפני עצמו.

עליכם לארגן מחדש ולכסס את החוגים התורניים בסניפיכם, ובמקום שאין
חוג תורני, עליכם לארגן את החברים לומדי תורה שיצטרפו לחוג זה ושישתתפו
בו בשעורים ובהוצאות.

אנו מצרפים בזה את ההוראות של החוגים התורניים, ונא להדביקן על לוח
המודעות למען ידעו החברים את חכנו.

לפי ההוראות, עליכם לשמוע הרצאה הלכתית פעם אחת בשבועיים עפ"י מראה
המקומות במס' ביצה, במקומות שאין מצויה אנו נשתדל לשלוח אליכם, ונא להודיע
דיענו ע"ד הצורך הזה בהקדם למען למלא את מנזקכם בעוד מועד.

למותר לנו לעמוד שוב על הערך הגדול של למוד התורה בצבור חברים.
כבר עמדנו הרבה פעמים על החשיבות של העמקה הידיעות התורניות בין חברינו.
הנסיון הראה לנו שלאט לאט חודרים חברינו הלומדים לחוך נכחי המקורות
המפכים של החלמוד וההלכה, ובידיהם חלוי חבר ללכת בדרך זה, ולהמשיך הלאה
בעבודתנו הרוחנית הזאת אשר ליכול בה חיי רוחנו".

חברינון חקופה קשה עוברת עלינו כיום הזה, אנו חיים בטעה גורליה
לעמנו ולאוצנו. נחקש ונחדבק בלמוד התורה בדפ" החלמוד ומפרשיה, ובס נמצא
נחתם לנפשנו, ומשם נשאו מרץ ועודד לימים הבאים.

נחזיק את שלשלה הזהב בדינו, ונזכה לימים של שקט ושלוח של בנין
ויצירה בשלום ושלוח ונוטע חסועה עלמית.

בחנונו לידיעוהיכם אנו,

בבית לתורה

(שמואל)

חל-אביב, כ"ט חשרי תרצ"ט
24.10.38

כפ"רד.

תחום נוסף שחידש המרכז היה הוצאת קבצים תורניים, חוברות, שהכילו על-פי-רוב לקט של מקורות תורניים שרוכזו סביב נושא מסוים. המרכז הוציא קבצים כאלה מספר פעמים בשנה, בסמוך לחגים או לכינוסים מיוחדים בענייני תרבות. העלות הכספית של הוצאת הקבצים, שנשלחו למושבים השונים, היתה גבוהה ובשל כך, חלו מידי פעם הפסקות בהוצאתם לאור, עקב מחסור בתקציב.⁶¹

לגבי ספריות, פעל המרכז בשני מישורים. האחד היה הכרזה על פרויקט איסוף ספרים לטובת ספריות מקומיות במושבים ובארגונים הרבים. הפרויקט נקרא 'מפעל אוסף ספרים' ובמהלכו התגייסו חברי התנועה מכל רחבי הארץ, בכדי לאסוף ספרים. כך נאספו בשנים תרצ"ח-תרצ"ט (9-1938) למעלה מאלפיים ספרים מתורמים ומרבנים.⁶² למושבים חסרי ספריה הוענק סכום כסף למימון רכישה ראשונית של ספרים, בנוסף לאלה ששלח המרכז.⁶³ לאחר שנבנו במרבית המושבים ספריות מקומיות, דאג המרכז להוסיף ולשלוח ספרים לפי הצורך. נשלחו מפעם לפעם ספרי עזר לבירור השאלות ההלכתיות במשק וכן ספרים בהוצאת התנועה.⁶⁴ עיתונים הגיעו דרך קבע לרוב המושבים, במיוחד כתבי-עת המזוהים עם דרכה של התנועה.⁶⁵

61 גצ"ד, מ"ע 13/11, סקירה לפעולות המרכז לתרבות וחנוך, הוגש למושב המרכז ביום ט"ז אדר תרצ"ט (28.2.1939). בגצ"ד נמצאים קבצים אחדים מקוטעים על חודש סיוון וחג שבועות, על ימי בין המצרים וכיוצא בזה משנת תש"ח, 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי' 13/11.

62 גצ"ד, מ"ע 13/11, סקירה לפעולות המרכז לתרבות וחנוך, הוגש למושב המרכז ביום ט"ז אדר תרצ"ט (28.2.1939). לגבי איסוף הספרים עבור הסניפים, מציין הרב טכורש בחזור מיוחד לוועדי הסניפים של 'הפועל המזרחי' את אכזבתו הרבה מחוסר ההיענות לפרויקט הזה בראשיתו. הוא טוען כי בתחילה רוב הסניפים לא שיתפו פעולה ולא אספו אף ספר וגם הבודדים שכן נרתמו לנושא לא עשו זאת בהיקף מספק. רק לאחר מכתבים חוזרים ונשנים מלווים בהסבר על חשיבות העניין ויום שהוקדש כולו לאיסוף ספרים חל שיפור חיובי, גצ"ד, מ"ע 13/11, מכתב מח' אייר תרצ"ח (9.5.1938).

63 אצ"ד, התי"ד 71, בקשה לייסד ספריה תורנית וכללית במושב הזורעים, א' דחומ"פ תש"ו ותשובת הוועה"פ מכ"ד סיוון תש"ו שהקציב 10 לא"י לטובת הנושא, וכן יהודה מושקוביץ (הזורעים) - כ"א חשוון תש"ע, שייסד את הספריה והיה ממונה עליה שנים אחדות.

64 גצ"ד, 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי' 13/10, חוזר מס' 1400 משנת תש"א. אצ"ד, התי"ד 81, מכתב מהוצאת ספריית 'תורה ועבודה' ובו דיווח על 19 ספרים שנשלחו לשרה יעקב, כ"א אדר תש"ד, וכן התי"ד 79, ה' אלול ת"ש. עמינח,

המישור השני היה יצירת ספריה מרכזית-ארצית, לשימוש כל חברי התנועה. בתחום זה ההתקדמות היתה איטית יחסית. נבחרה, אמנם, ועדת חברים מיוחדת, שתפקידה היה לקדם את הנושא, אך עד שנת ת"ש (1940) לא נעשה מאמץ של ממש להגשמת התכנית.⁶⁶ אולם, באדר ב' באותה שנה, נשלחו מכתבים לסניפי התנועה והודבקו כרוזים אודות חשיבות ההירתמות למשימה זו. מונו רכזים מקומיים לצורך נושא זה, שריכזו את הפעילות באזוריהם והתכנית החלה לקרום עור וגידים.⁶⁷

בשנת תרצ"ט (1939) יזם הרב כתריאל טכורש לימוד של מסכתות התלמוד הבבלי, על ידי הסניפים השונים, לזכרם של חללי מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939). המסכתות חולקו בין המושבים וכעבור שנה, בפסח ת"ש (1940) נערך טקס סיום הש"ס, במסגרת הכינוס השנתי לתרבות.⁶⁸

המרכז היה מודע לבעיית המחסור במרצים, שיבקרו מדי פעם בנקודות היישוב הרחוקות והציע להקים 'חבר מרצים' קבוע, שיפעל בהתאם לצרכים שתקבע התנועה. המטרה היתה לגייס צוות רחב ככל האפשר של מרצים, שיעמוד דרך קבע לרשות התנועה, ללא תלות ברצונם הטוב של מרצים מזדמנים, כפי שהיה עד אז. למרבה האכזבה, התברר שגם חברי מרכז תנועת 'הפועל המזרחי' עצמם אינם ששים לנסוע ולבקר את חבריהם לתנועה במקומות השונים, למרות ההזמנות וההפצרות המרובות.⁶⁹

שדה יעקב, עמ' 30. בכפר פינס פעלה בשנת תש"ד ספריה עשירה בת מאות ספרים, דון-יחיא, באהלי, עמ' 31.

65 אצ"ד, התי"ד 81, הכוונה בעיקר ל'נתיבה', 'התור', 'ההד' ו'הצפה' שהתחיל להופיע בשנת תרצ"ח (1938).

66 גצ"ד, מ"ע 13/11, סקירה לפעולות המרכז לתרבות וחנוך, הוגש למושב המרכז ביום ט"ז אדר תרצ"ט (28.2.1939).

67 שם, המרכז לתרבות המשיך לעסוק בהקמתה ושכלולה של הספריה המרכזית עוד שנים אחדות, גצ"ד, 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי', 13/10, חוזר מספר 1400 משנת תש"א.

68 גצ"ד, 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי' 13/11, חוזר מס' ד' משנת תרצ"ט.

69 גצ"ד, מ"ע 13/11, סקירה לפעולות המרכז לתרבות וחנוך, הוגש למושב המרכז ביום ט"ז אדר תרצ"ט (28.2.1939).

לאחר פעולות נמרצות בעניין זה עלה בידי המרכז לתרבות בשנים ת"ש-תש"א (1940-1941) להרחיב את חוג המרצים ולהוסיף לו דמויות חשובות וידועות. לצורך זה יצרו קשר עם האוניברסיטה העברית, בכדי לתאם באופן מסודר הרצאות של מרצים ביישובים השונים. בנושא זה סייע רבות אברהם הלוי פרנקל, פרופסור בכיר למתימטיקה באוניברסיטה העברית ומתימטיקאי בעל שם עולמי, שעזר בגיוון נושאי ההרצאות ובבחירת המרצים המתאימים לרוח התנועה.⁷⁰ בהדרגה התרכו ביקורי מרצים ורבנים במושבים ובנקודות ההתיישבות האחרות והפכו לתדירים ואיכותיים יותר. במקומות אחדים הפך ביקורו של מרצה לדבר קבוע, מידי חודש או כמה שבועות.⁷¹ לעיתים, היה מגיע פרופסור פרנקל עצמו לבקר ולהרצות באחת היישובים.⁷² ביקורים של הרבנים הראשיים לארץ ישראל, בנקודות היישוב השונות, היו אירוע נדיר יותר שהיה מעין יום חג בעבור החברים.⁷³

פרופ' אברהם הלוי פרנקל
(1891-1965) - מתמטיקאי נודע, ממניחי היסודות לתורת הקבוצות האקסיומטית. יליד מינכן, למד באוניברסיטאות ידועות בגרמניה ואף לימד בהן. בעידודו של הרא"ה קוק עלה ארצה בשנת 1933 וכיהן כמרצה, דיקן ורקטור באוניברסיטה העברית. חתן פרס ישראל בתחום המדעים המדויקים (1956) וחבר האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים. היה פעיל בולט בתנועת 'המזרחי' וחבר הוועד הלאומי ואספת הנבחרים.

- 70 גצ"ד, 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי', 13/10, חוזר מספר 1400 משנת תש"א.
- 71 גצ"ד, 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי', 13/10, פרוטוקול משיבת וועדת התרבות בשדה יעקב עם מנהל המרכז לתרבות, הרב טכורש, כ"ט אייר תש"א. בישיבה סוכם שהמרכז לתרבות ישלח בכל חודש מרצה למושב. וכן שם, מכתבו של א"מ גניחובסקי מד' אדר תש"א, בו הוא מודיע על הרצאותיו בסניפי 'הפועל המזרחי'. ראו גם אצ"ד, התי"ד 71, הרצאות במושבים וצבי כהן (כפר פינס) - כ"ז אלול תשס"ט. יש טוענים שכמות המרצים היתה רבה עד שכמעט כל שבת היה מגיע מרצה אחר, יהודה מושקוביץ (הזורעים) - כ"א חשוון תש"ע.
- 72 יהודה מושקוביץ (הזורעים) - כ"א חשוון תש"ע וצבי כהן (כפר פינס) - כ"ז אלול תשס"ט.
- 73 גצ"ד, 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי', 13/10, סקירה על פעילות המרכז לתרבות בשנת תש"ג, חוזר מס' ז', כ"ז אלול תש"ג (27.9.1943); יהודה דויטשר (כפר הרא"ה) - כ"ז אלול תשס"ט; נפתלי כהן (הזורעים) - 1995; צבי כהן (כפר פינס) - כ"ז אלול תשס"ט.

כי מסיבה זו, כנראה, לא ראתה גם תנועת 'הפועל המזרחי' צורך לשלוח מרצים לכפר אברהם.⁷⁵

למעשה, לא היתה לתנועה ביקורת ממשית לגבי מידת השתתפותם של החברים בפעולות התרבותיות המתקיימות בכל מושב. הדבר הטריד, כנראה, את הנהלת המרכז לתרבות, אשר סברה כי "כמו שיש מיסים כספיים, כך צריך להיות מונהגים אצלנו מיסים רוחניים-תרבותיים-תורניים, ועל זה צריכה להיות ביקורת דייקנית מטעם המוסדות שלנו כי לא תהא כוהנת כפונדקית" [הדגש שלי - ע"י]. הרב טכורש, ראש המרכז, הציע, אפוא, בכינוס של מרכז 'הפועל המזרחי', באדר תרצ"ט: "להטיל חובה על כל חבר וחבר להשתתף באיזו פעולה תרבותית".⁷⁶ הצעה זו נשמעת אולי מוזרה למדי היום, אולם צריך להבינה על רקע התקופה, בה היה מקובל למדי כי תנועות אידיאולוגיות משקיעות מאמצים בביסוס וחיזוק התודעה ההשקפתית של חבריהן. לא ברור באיזו מידה דבריו של הרב טכורש אכן זכו להסכמת המרכז ואם היתה להם תוצאה מעשית.

בראשית שנת ת"ש הגה 'המרכז לתרבות' תוכנית תרבותית נוספת למען החלוצים הדתיים. התוכנית הקיפה כמה חברים, אותם שיחרר המושב מחובות עבודה במשק למשך שבוע שלם. שבוע זה נוצל על ידי אותם חברים ללימוד אינטנסיבי של מספר נושאים, בהדרכת מרצה המומחה בתחום. בשבוע זה התקיימו שיעורים לחברים הללו במהלך היום ובלילות ניתנו שיעורים לכלל החברים ביישוב. הנושאים היו תורניים ומגוונים, חלקם עסקו בלימוד תנ"ך בצורה מעמיקה, אחרים נגעו בנושאי פילוסופיה ומחשבה יהודית והיו גם שיעורים שעסקו בהיסטוריה של עם ישראל. התכנית, שכנראה נשאה חן בעיני המתיישבים הדתיים, התרחבה בשנים הבאות והתקיימה בנקודות יישוב נוספות.⁷⁷

תנועת 'הפועל המזרחי' ראתה חשיבות בקיומם של מקהלות מוזיקליות מקומיות ובשירה דתית בציבור. ראו בכך אפיק תרבותי חשוב, שעשוי לתרום רבות לחגיגות ולכינוסים שנערכו ביישובים מפעם לפעם. אחת ההחלטות שנתקבלו בכינוס לתרבות בפסח תרצ"ח, בו הוכרז על הקמת 'המרכז לתרבות', היתה שיש לטפח ולעודד את צמיחתן של מקהלות

75 משה מיכליס (כפר אברהם) - ב' חשוון תש"ע.

76 גצ"ד, מ"ע 13/11, סקירה לפעולות המרכז לתרבות וחנוך, הוגש למושב המרכז ביום ט"ז אדר תרצ"ט (28.2.1939).

77 גצ"ד, 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי', 13/10, חוזר מספר 1400 משנת תש"א.

כאלה.⁷⁸ עקב המחסור בתקציב לא יכול היה המרכז בראשית פעילותו לתמוך כספית בהקמת מקהלות מקומיות, אולם הוא השתדל לעודד את החברים לפעול בכיוון זה.⁷⁹ אכן, במושבים רבים פעלו מקהלות מקומיות לשמחת החברים וכן פעלו חוגי זמרה ומחול.⁸⁰ בחלקן היו ילדים ונערים שניגנו בכלים שונים, כינור וכיוצא בזה.⁸¹ בשנת תש"א (1941) נערך ביישובי תנועת 'הפועל המזרחי' מסע הופעות של מקהלת 'שלישיית הכפר' מטעם 'המרכז לתרבות'. היה זה אמנם אירוע חד-פעמי, אך יש בו בכדי להעיד על המגמה הכללית. ערבי נגינה ציבוריים נערכו מידי פעם ולקראת פסח בשנת תש"א (1941) אף נשלח הזמר א"צ הלוי לנקודות ההתיישבות, בכדי להדריך את המקהלות לגבי שירי החג.⁸²

עם השנים הגיע 'המרכז לתרבות' למסקנה שאת הצמא לרוחניות ולתרבות במשקים הדתיים לא ניתן להרוות רק על ידי עזרה מבחוץ. לצורך זה יש להכשיר כוחות מבפנים בצורה יסודית ומעמיקה, כך שיוכלו למלא את החסר. בתיאום עם הרב מאיר ברלין (בר-אילן) מתנועת 'המזרחי', הגתה הנהלת המרכז תוכנית מיוחדת, לפיה ייבחרו מכל יישוב כמה חברים, "אנשי רוח", המתאימים לתפקיד והם יעברו השתלמות בת שנתיים-שלוש. לאחר מכן יוכלו "בשובם למקומותיהם להאציל מרוחם על בני החבורה כולה, להרגילם ללימוד ולעיון". אותם חברים ישמשו כרכזי תרבות לכשישובו לקבוצתם.⁸³ אך לא נמצאה בארכיונים או בראיונות עדות כלשהי אם אכן בוצע הרעיון בפועל.

78 גצ"ד, מ"ע 13/11, 'כינוס לתרבות של 'הפועל המזרחי'', א' אייר תרצ"ח (2.5.1938).

79 גצ"ד, מ"ע 13/11, סקירה לפעולות המרכז לתרבות וחנוך, הוגש למושב המרכז ביום ט"ז אדר תרצ"ט (28.2.1939).

80 בשדה יעקב הוקמה המקהלה בראשית שנת תש"א, אצ"ד, התי"ד 81, מכתבו של המדריך יוסף ולק, ו' כסלו תש"א, עמינח, שדה יעקב, עמ' 29. דעתו של הרב טכורש לא היתה נוחה כל כך מהעובדה שבמקהלה שרו גברים ונשים יחד, דבר שאסור לפי ההלכה, שם, מכתב תשובה ליוסף ולק, כ"ב כסלו תש"א. גם במושב הזורעים פעלה מקהלה בניצוחו של אברהם שיינרמן, נפתלי כהן (הזורעים) - 1995.

81 מלכה אמיתי (כפר אברהם) - ב' חשוון תש"ע.

82 גצ"ד, 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי', 13/10, חוזר מספר 1400 משנת תש"א.

83 שם.

הרב ד"ר שמואל זנוויל כהנא (1905-1998) - יליד וורשה, למד בישיבת מיר וסיים לימודי דוקטורט באוניברסיטת לייז' בבלגיה. עלה ארצה ב-1940 והצטרף אל הנהלת 'הפועל המזרחי'. היה חבר מטעמה בוועד הלאומי ובקונגרס הציוני העולמי. שימש כמנכ"ל משרד הדתות במשך כ-20 שנה, ועסק בפיתוח המקומות הקדושים בארץ.

הרב כתריאל טכורש, מנהלו הראשון של 'המרכז לתרבות', שימש בתפקיד זה כחמש שנים עד שהוחלף בסביבות שנת 1943 על-ידי הרב ד"ר שמואל זנוויל כהנא, אשר המשיך לפעול בכיוון אותו התווה קודמו. בשנת תש"ד, כאשר הגיעו ארצה ופורסמו ברבים הידיעות הקשות בדבר גורלם של יהודי אירופה, יזם הרב כהנא בכל יישובי התנועה ערבי התייחדות עם זכרם של הנספים. לצורך כך, פנה לוועדות התרבות המקומיות ותיאם את בואם של מרצים ונואמים לסניפים השונים.⁸⁴

כבר מראשית דרכו פעל 'המרכז לתרבות' תוך מחסור חמור בתקציב. חלק נכבד מתוכניותיו הוגבלו בהיקפן, או אף בוטלו, בשל חוסר מימון. התקציב שהעבירה לו תנועת 'הפועל המזרחי' היה מצומצם ביותר והספיק בקושי להחזקת הקיים. קשה מאוד היה למצוא מקורות שיאפשרו את התפתחות המפעל התרבותי, במיוחד נוכח הדרישות הגוברות והולכות מצד החברים.⁸⁵ בעיית המחסור בתקציב ליוותה את הפעילות התרבותית שנים ארוכות, ולמעשה את כל הפעילות הציונית-דתית, כמו-גם את הפעילות הציונית כולה.⁸⁶

תנועת 'הפועל המזרחי' פעלה במישור התרבותי גם ביישובים לא-דתיים. מפעם לפעם שלחה רבנים ואנשי-רוח במטרה ליצור שיח תרבותי ביישוב ולעודד את העיסוק בתחום הרוחני. לא תמיד צלח הדבר בידה ולא פעם היו המרצים הדתיים נתקלים בהתנגדות עיקשת מצד החברים הלא-דתיים, לעצם הופעתם במקום. "קיני ההתנגדות" העיקריים היו קיבוצי 'השומר-הצעיר', אשר סירבו עקרונית לשמוע כל שיחה או הרצאה, שריח יהדות נודף ממנה.⁸⁷

84 גצ"ד, 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי', 13/10, מכתב מתאריך י"ב חשוון תש"ד (11.11.1943), וכן מ"ע 254, מכתב מיום ו' כסלו תש"ו (11.11.1945).

85 גצ"ד, מ"ע 13/11, סקירה לפעולות המרכז לתרבות וחנוך, הוגש למושב המרכז ביום ט"ז אדר תרצ"ט (28.2.1939), סעיף התקציב.

86 גצ"ד, 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי', 13/10, חוזר מספר 1400 משנת תש"א.

87 'ההדר', גיליון ט', סיוון תרצ"ה (שנה עשירית), "מזלו 'המר' של הרמב"ם", מאת יוסף שפירא.

גם במושבים הלא-דתיים נידונה רבות שאלת התרבות.⁸⁸ העבודה הפיזית המפרכת, שהקשתה על הפעילות התרבותית במושב הדתי, הפריעה גם להם ליצור הווי תרבותי.⁸⁹ אולם, כאן היתה הבעיה קשה עוד יותר. בעוד שבמושבי תנועת 'הפועל המזרחי' היו התכנים התרבותיים והרוחניים מוגדרים, הרי שבקרב המושבים הלא-דתיים שררה מבוכה מסוימת בנושא זה. נראה היה להם שהתרבות היהודית המסורתית איננה מתאימה לדמות היהודי החדש, אותה ניסו ליצור בארץ ישראל ועל-כן חיפשו אחר תוכן חלופי שימלא את הצורך התרבותי. אולם, תוכן שכזה לא בנקל נמצא ונותרה התקווה שהזמן יעשה את שלו ועם השנים יתגבש הווי תרבותי חדש, שיחליף את הישן. כך תיאר את תחושותיו יעקב אורי, חבר נהלל:

לא שלבים שלבים בא חילופו של לבוש אחד באחר, בעוד שאר הבגדים עוטפים את הגוף, אלא בבת-אחת הוצגנו ערומים מכל עטיפות העבר. שומה עלינו כאילו בבת-אחת לכסות על מערומי ההווי של הווה שלנו. קשה להשלים עם מערומינו וקשה עוד יותר לקבל כל לבוש של הווי מלאכותי. רק במשך הדורות יתהווה וילך הווי חדש... עזבנו את קצהו של האחד ועדיין לא אחזה ידינו בקצהו של השני.⁹⁰

* * *

ניתן לומר כי בד בבד עם צמיחתו של המושב הדתי - שהיה דגם יישובי חדש - התפתחה בו גם תרבות ייחודית. תרבות זו כללה מרכיבים מהיהדות המסורתית, כגון, שיעורי תורה ולימודים תורניים אחרים, בזוגות או ביחידות. אולם, נוספו לה גם מרכיבים חדשים, המזוהים עם תרבות ההשכלה והמודרנה,

88 Weintraub Dov, Moshava, Kibbutz and Moshav, pp. 236-247. "התחום התרבותי היה תחום רחב בו דיברו הרבה ועשו מעט" כלשונו של ווינטרוב וחבריו. לדבריהם, תנועת המושבים דווקא ניסתה לפעול בכיוון, אך סבלה ממחסור במתנדבים שיאותו להקדיש לכך מזמנם, שם עמ' 247.

89 Rahat Rivka, The Pattern of Relations Between The Moshav and The Settlement Institutions, pp.71-72. Social Change, pp.37-38. שניהם אמנם מתייחסים למושבים שקמו אחר קום המדינה, אולם אין ספק שהבעיה הזו היתה נכונה גם במושבים שקמו לפני כן. ווינטרוב מצייין שבנקודה זו, מצבו של החקלאי היהודי היה גרוע מזה של עמיתו האמריקאי. בעוד היהודי, בשל מחוסר באמצעים נאלץ להשתמש בציוד פרימיטיבי, נהנה האמריקאי ממכשור מודרני, מהיר ויעיל פי כמה. שם, עמ' 38.

90 יעקב אורי, 'הגיגים על הווי ונוהג בחיינו', מתוך: רובין, מושבי, עמ' 165-166.

כגון, הרצאות בנושאי מדע וחברה, או שיחות בענייני פוליטיקה ומדיניות. ביטוי מובהק לשילוב זה של הישן והחדש, היה הרכבן של הספריות במושבים, שכלל ספרי-קודש והלכה יחד עם ספרי מדע והשכלה כללית. שילוב תרבותי, זה של קודש וחול, היה חידוש שנוצר בציבור הציוני-דתי ותאם את תפיסתה העקרונית של תנועת 'הפועל המזרחי', שהחילה את המושג 'תרבות' גם על מדע והשכלה, לאור השקפתו של מנהיגה הרוחני, הרב קוק. השפעתה של תנועת 'הפועל המזרחי' על עיצוב חיי התרבות במושבים הדתיים ניכרת כמעט בכל שלב. התנועה דחפה, עודדה והמריצה את חבריה לפתח את התחום התרבותי על כל גווניו. כל זאת באמצעים אנושיים וחומריים מוגבלים. התנועה ראתה בתרבות מרכיב חיוני בחייו של החלוץ הדתי וקיבלה בחיוב רב את הידיעה על הקמת ועדות תרבות מקומיות מקרב חברי המושבים. אולם, התנועה לא פעלה בחלל ריק, כי גם בתוך המושבים פעלו החברים בכיוון זה על-ידי ועדות התרבות או באופן עצמאי וחלק נכבד מהפעילות התרבותית היה פרי יוזמה מקומית. קשה להכריע בשאלה: חלקו של מי היה גדול יותר בעיצוב חיי התרבות, האם היתה זו התנועה או שמא חברי המושב? - מן המקורות בנושא זה עולה תמונה מורכבת ולא חד-משמעית. אולם, נדמה שניתן לחלק בין שלבי ההתפתחות השונים ולקבוע כי בשלב הראשון היוזמה התרבותית הגיעה בעיקר מצד החברים עצמם ואילו בהמשך השתנה המצב והורגשה יותר מעורבותה של תנועת 'הפועל המזרחי' בעיצוב חיי התרבות במושבים.

מכשיר רדיו

בשנים הראשונות לא היו במושבים מכשירי רדיו בנמצא כלל. ההמצאה הטכנולוגית הזאת הופיעה לראשונה במושבים בשנים של מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939) שנות המרד הערבי.⁹¹ המציאות הביטחונית המתוחה בסביבתם, העלתה בקרב החברים את הצורך להיות מעודכנים לגבי ההתרחשויות האחרונות בארץ, בפרט ביישובים הסמוכים. לא תמיד הגיעו עיתונים בצורה סדירה וכשכבר הגיעו, המידע שהכילו היה מיושן ופחות אקטואלי. על רקע נסיבות אלו נרכשו במושבים מכשירי הרדיו הראשונים.⁹²

91 לשדה יעקב הגיע הרדיו הראשון בתרצ"ח (1938), 'בשדות-יעקב', ביטאון מושב שדה יעקב, תשרי תשי"ח, עמ' 41, נמצא באצ"ד התי"ד 00.

92 ראיון עם אשר לויזן, תאריך לא ידוע.

בשדה יעקב, כמו במושבים אחרים, מיקמה הנהגת המושב, את מכשיר הרדיו שנרכש, בצריף הציבורי, ששימש בין השאר גם ככית-כנסת. בכל ערב היו מתאספים חברי הכפר לשמיעת החדשות היומיות וכך נעשה חדר הרדיו למקום מפגש קבוע.⁹³ מהר מאוד נוצרה אווירה חברתית מיוחדת סביב מקומו של מכשיר הרדיו, שהרי לא רק חדשות ועדכונים ניתן היה לשמוע בו, אלא גם שירים ומוזיקה ערבה. חדר הרדיו הפך למקום מפגש חברתי, שם ישבו, שמעו מוזיקה ושוחחו על עניינים אקטואליים, שהסעירו את הרוחות. לעיתים נלווה לבילוי התרבותי הזה גם שק חרובים, שאוחסן באותו חדר וכורסם בהנאה על ידי החברים.⁹⁴

בתחילה לא הורשו החברים לגעת במכשיר הטכנולוגי 'המשוכלל' ואף לא ידעו להפעילו. רק שני חברים, שמונו כאחראים על המכשיר, היו רשאים לתפעל אותו. החברים היו מתאספים סביב המכשיר וממתנינים בסבלנות עד לבואו של אחד ה'מפעילים', שידליק את הרדיו.⁹⁵ בילוי תרבותי משותף זה נמשך שנים אחדות, עד אשר חברים אחדים יכלו להרשות לעצמם לקנות רדיו באופן פרטי. הראשונים שעשו זאת ספגו ביקורת קשה על כך, שהם "פורצים גדר", מעלים בכך את רמת החיים בכפר וגורמים שכל חבר ירצה לקנות מכשיר רדיו לעצמו ולאן נגיע... אך עם הזמן השלימו גם המתלוננים עם המצב החדש וקנו מכשיר רדיו אף הם.⁹⁶

מושבים שלא הכניסו את המכשיר עד כה, הזדרזו לעשות זאת עם פרוץ מלחמת העולם השנייה. המתח והדאגה לגבי המתרחש באירופה, הפכו את הרדיו לאביזר חיוני ונחוץ בכל מושב.⁹⁷ לרובם המכריע של החברים בכל המושבים היתה משפחה מדרגה ראשונה באירופה, הורים, אחים, אחיות וכיוצא בזה. החשש לשלומם של הקרובים והסקרנות לגבי התפתחות מהלך המלחמה, הביאו למושבים את הנוהג להאזין מידי יום לחדשות המושמעות ברדיו. יוצא-דופן היה מושב הזורעים, בו לא היה מכשיר רדיו ממש עד קום המדינה (!) וכך לא שמעו שם בזמן אמת אפילו את הבשורה המשמחת על ההחלטה ההיסטורית של האו"ם ב-29 בנובמבר 1947. היה צורך לשלוח

93 עמינח, שדה יעקב, עמ' 33, 49.

94 'בשדות-יעקב', ביטאון מושב שדה יעקב, תשרי תשי"ח, עמ' 41, נמצא באצ"ד התי"ד 00.

95 ראיון עם שלמה טורטון (שדה יעקב), תאריך לא ידוע.

96 ראיון עם אשר לוין (שדה יעקב), תאריך לא ידוע, עמינח, שדה יעקב, עמ' 33, 49.

97 רוטשטיין, פרקי, עמ' 134 וצבי כהן (כפר פינס) - כ"ז אלול תשס"ט.

טנדר של נוטרים מיבנאל הסמוכה, למושב הזורעים, בכדי לבשר להם על כך.⁹⁸ גם בכפר אברהם לא היה רדיו ציבורי שנרכש על-ידי הכפר, מפני ששני תושבים היה בעלי מכשיר פרטי. חבר, שחפץ לדעת את החדשות, היה הולך בערב לביתם של חברים אלה, או שהיה עומד בסמוך לביתם ומקשיב לרדיו, שהופעל במתכוון בקול רם, לטובת המאזינים מאחורי הכותל...⁹⁹ מקומו של מכשיר הרדיו היה, כזכור, במבנה הציבורי של המושב, חדר-האוכל או בית-הכנסת.¹⁰⁰ מציאותו של מכשיר רדיו במקום התפילה הציבורי, עוררה לעיתים בעיות. בכפר פינס התעורר ויכוח ציבורי בשל העובדה שחלק מהנשים, שהגיעו לבית-הכנסת להאזין לרדיו, לבשו מכנסיים קצרים, דבר שנראה לחברים אחרים כבלתי-הולם את קדושת המקום.¹⁰¹ תקרית משעשעת, בעטיו של מיקום הרדיו בבית-הכנסת, התרחשה בשדה יעקב בשנת תרצ"ח (1938). היו אלה ימי מאורעות מתוחים, בטרם דעך המרד הערבי. עקב המתח הביטחוני נהגו במושב להשאיר את מכשיר הרדיו פועל גם בשבתות, אך בכדי שלא יפריע למתפללים, החלישו את עוצמת הקול. באחת השבתות בחודש אב נשמעו, סמוך לכניסת השבת, יריות קרובות למושב ומטוסים חגו באוויר. כמה חברים סקרנים מיהרו אל הרדיו, שהיה בבית-הכנסת, והגבירו את עוצמת הקול בכדי להתעדכן במתרחש. באותה שעה כבר נמצאו במקום כמה אבות מבוגרים של חברי המושב, שהחלו להתפלל מנחה והרדיו הפועל בקול רם, הפריע לתפילתם והטריד את שלוותם. בחור נמרץ, שסבלם של המתפללים המבוגרים נגע לליבו, ניגש וכיבה לגמרי את מכשיר הרדיו. היה זה כבר כחצי שעה לאחר הדלקת נרות שבת, כלומר אחר כניסת השבת. פעולת הכיבוי עוררה את חמתם של אותם חברים שהשתוקקו לשמוע את החדשות. אחד מהם פנה לבחור לא דתי שעבד במושב באותם ימים וביקשו להפעיל מחדש את הרדיו. הצעיר, שלא הבין על מה המהומה, אכן הדליק מחדש את המכשיר.¹⁰² אולם, בכך לא

98 נפתלי כהן (הזורעים) - 1995.

99 משה מיכליס ומלכה אמיתי (כפר אברהם) - ב' חשוון תש"ע. אחד מבעלי הרדיו היה ישעיהו ברנשטיין, חבר הנהלת 'הפועל המזרחי' ולימים עורך יומון התנועה 'הצפה'.

100 גילה אדלשטיין (הזורעים) - כ"א חשוון תש"ע; דב ברנובסקי (שדה יעקב) - כ' תמוז תשס"ט; צבי כהן (כפר פינס) - כ"ז אלול תשס"ט.

101 צבי כהן (כפר פינס) - כ"ז אלול תשס"ט.

102 פרוטוקול של הועדה המשפטית בשדה יעקב, אעי"ז, 1-79.14 וכן אהרון ז'ק (שדה יעקב) - ט"ו תמוז תשס"ט. פועלים לא דתיים הועסקו במושבי 'הפועל

הסתיימה הפרשה. ועדת התרבות של המושב החליטה לא לעבור על כך לסדר היום ותבעה את הנוגעים בדבר לביטול בועדה המשפטית של הכפר. בדיון שנערך באלול תרצ"ח נתבעו הנאשמים באשמת חילול שבת בפרהסיא, כאשר כיבו והדליקו את מכשיר הרדיו בשבת. במהלך המשפט הודו הנאשמים במעשה שנעשה בלהט הויכוח ואף התחרטו על כך. בפסק-הדין קנסו השופטים את אחד הנאשמים בתשלום קנס של מא"י (מיל ארץ-ישראל) אחד לטובת הקק"ל.¹⁰³

הועדה המשפטית

ברוב המושבים הראשונים היה קיים גוף מיוחד שטיפל בנושא של מריבות, ויכוחים ותביעות של החברים זה כלפי זה. גוף זה נקרא בשם 'הועדה המשפטית' ותפקידו היה ליישב סכסוכים שנתגלעו במושב. היתה זו ועדה רגילה, ככל שאר הועדות במושב, ועדת חינוך, ועדת תרבות וכיוצא בזה, שנבחרו מידי תקופה, בבחירות הכלליות למזכירות המושב.¹⁰⁴ הועדה מנתה, ככל הנראה, חמישה עד שבעה חברים, שמתוכם נבחר בכל דיון הרכב של שלושה שופטים. במקרים מיוחדים צורפו חברים נוספים, בכדי לדון בהרכב מורחב של חמישה או שבעה שופטים. הועדה לא פסקה בהכרח לפי ההלכה היהודית, אלא כפי ראות עיני השופטים. פעמים רבות נטו השופטים להציע פשרה ובכך דמו יותר לבוררים. סמכותה של הועדה המשפטית נבעה מהגיבוי שהעניקו לה חברי המושב.¹⁰⁵

ועדה משפטית היתה קיימת בשדה יעקב כבר משלהי שנות ה-20 והיא היתה פעילה שנים רבות.¹⁰⁶ בארכיון המועצה האזורית 'עמק יזרעאל' מצויות שתי מחברות, המכילות פרוטוקולים של ישיבות הועדה במושב בין השנים 1935-1948. דיוני הועדה, המופיעים במחברות אלו, משקפים בצורה

המזרחי' באותן שנים, אצ"ד, התי"ד 80, מכתב מ'הפועל המזרחי' למושב שדה יעקב, תאריך: ט"ז אדר א' ת"ש (25.2.1940).

103 שם.

104 הרב דרורי (שדה יעקב) - ב' אב תשס"ט.

105 שם, צבי כהן (כפר פינס) - כ"ז אלול תשס"ט וכן אע"ז, 1-79.14, פרוטוקולים של הועדה המשפטית בשדה יעקב.

106 אצ"ד, התי"ד 84, בחירת הרכב הועדה המשפטית בשייח' אבריק, ללא תאריך, כנראה מהשנים: 1928-1929.

מרתקת את הקשיים, הלבטים והדרך המיוחדת בה בחרו חברי המושב לצעוד. על עמוד השער של המחברת הראשונה נרשם הפסוק: "צדק צדק תרדוף, למען תחיה וירשת את הארץ" (דברים ט"ז, כ).¹⁰⁷ וועדות משפטיות היו קיימות גם בכפר הרא"ה, בכפר פינס ובכפר אברהם, אך כמעט לא נמצא חומר ארכיוני שהשאירו אחריהן.¹⁰⁸ מהפרוטוקולים של הועדה בשדה יעקב ניתן ללמוד רבות על האווירה החברתית במושב באותם ימים ועל היחסים בין חברים ממוצא ומרקע שונה. אפשר אולי להשליך מהמימצאים שם גם על המושבים האחרים, בהנחה שגם שם היו מצבים דומים.

במאי 1944 נערכה בשדה יעקב ישיבה מורחבת של הועדה שכותרתה היתה "ישיבה בעניינים עקרוניים". בישיבה השתתפו שבעה שופטים שדנו באפשרות של חברים לפנות גם לגורמי שיפוט מחוץ למושב, כמו, דין תורה אצל רב או פנייה לועדה המשפטית המרכזית של התנועה. רוב מוחלט של השופטים (שישה מול אחד) התנגד לכל פנייה לגוף חיצוני וגרס שיש להיזקק רק לועדה המקומית. טענתם היתה שהדיונים המשפטיים קשורים מאד להווי החברתי המקומי, שיש חשש שלא יובן כראוי על ידי גורם חיצוני. רק שופט אחד, הרב שלמה מן-ההר, תמך בפנייה ל'דין הרבנות'. את דבריו נימק בכך שיחיד, הרואה את עצמו מקופח על ידי החברה המקומית, יתקשה לקבל את הכרעתה ויעדיף לפנות לגורמים האמונים על 'הצדק האובייקטיבי', קרי הרבנים.¹⁰⁹

מרבית דיוני הועדה נסובו, כאמור, על סכסוכים ומריבות אישיות בין חברים, שלוו לעיתים בעלבונות ופגיעות מילוליות ובמקרים רחוקים אף בפגיעות גופניות. מקרים מעין אלו, שכללו מרכיבים של אלימות, נידונו על-פי-רוב בחומרה יתירה מצד השופטים. העונשים שהוטלו על הנאשמים היו קנסות כספיים שגובהם היה בהתאם לחומרת האשמה והם נתרמו לקרן

107 אע"ז, 1-79.14, פרוטוקולים של הועדה המשפטית בשדה יעקב.

108 צבי כהן (כפר פינס) - כ"ז אלול תשס"ט והרב דרורי (שדה יעקב) - ב' אב תשס"ט. גם בכפר אברהם פעלה ועדה דומה, אך לא ידוע הרבה על פעילותה. באחד מדיוניה ישב בהרכב השופטים רב המושב, הרב סלומון, יחד עם נציג המרכז החקלאי של 'הפועל המזרחי' ונציג איגוד המושבים. מתוך הפרוטוקולים של כפר אברהם. במושב הזורעים נראה שלא היה גוף כזה ואף אחד מהמרווינים לא הזכיר אותו. במושבים אלה פנו כנראה לרב המקומי כאשר צצו מריבות או ויכוחים בין החברים.

הקיימת לישראל¹¹⁰. במקרים חריגים מאד נשללו מהנתבע זכויותיו הבסיסיות כחבר מושב, כמו, הבעת דעה וחברות בוועדות השונות. לרשות השופטים עמדו סנקציות נוספות כמו, למנוע מהמחלבה לקבל את החלב של החבר 'הסורר' או לשלול את זכויותיו בבית-הכנסת.¹¹¹

באחת הפעמים תבע ועד המושב את אחד החברים שנחשד כי עבר עבירה 'חמורה': הוא נאשם בכך שכיסה את גג ביתו ברעפים שלא היו מתוצרת הארץ ואף התקין בביתו אמבטיה מתוצרת חוץ... . השופטים קנסו אותו בלא"י (לירה ארצישראלית) אחת לטובת הקק"ל ולא"י נוספת עבור 'האיגוד למען תוצרת הארץ' וכן הוטל עליו לפרסם באחד העיתונים, שהוא מתחרט על מעשיו ותורם את סכום הקנס הנ"ל מרצונו הטוב. במקרה אחר השכיר בעל דירה את אחד מחדריו למשפחה מרובת ילדים ועתה רצה לפנותם מהבית, אך הם סרכו להתפנות. בתביעה טען בעל הדירה כי אשתו חולת עצבים וסובלת מהרעש שמקימה המשפחה הגדולה. הנתבעים טענו במשפט כי חיפשו דירה אחרת ולא מצאו ולכן לא ניתן לפנותם לאלתר בלי לדאוג להם למקום מגורים חלופי. חבר השופטים החליט שהדיון מורכב מדי והעביר אותו למשרד הרבנות בחיפה, אלא שאז פעל בעל-הבית באופן חד-צדדי והוציא את רהיטי המשפחה מביתו. המשפחה מצאה את עצמה במצב לא נעים ופנתה לעזרת ועד המושב. הועד הורה לנתבע להשיב את הרהיטים אל הדירה ומשלא ציית, הופעלו נגדו סנקציות חמורות.¹¹²

החלטות הועדה התקבלו על פי דעת הרוב, כאשר לפסק הדין הסופי הצטרף גם המיעוט שהתנגד לו קודם לכן, במהלך הדיון. במקרים בודדים צוינה גם דעת המיעוט ונימוקיו.¹¹³ לנאשמים היתה אפשרות לערער על פסק-הדין ולדרוש דיון חוזר בעניינם. באחד מדיוניה התלבטה הועדה האם אותם שופטים, שהיו בדיון הראשון, ימשיכו לדון גם בערעור, או שיש להחליפם והוחלט שאין להחליפם.¹¹⁴

השופטים, חברי הועדה, היו כאמור, חברי המושב שנבחרו לשם כך. בדרך כלל השתדלו שעל חבר השופטים תימנה גם אחת מהדמויות המכובדות

110 הרב דרורי (שדה יעקב) - ב' אב תשס"ט.

111 סנקציות אלו מזכירות במקצת את ה'חרם' שהיה נהוג בקהילות אירופה כלפי חברי קהילה שסרחו. שיטה זו אומצה גם על ידי חוגים שונים בירושלים במאה ה-19.

112 מתוך דיוני הועדה, אע"ז, 157.09.

113 דיון מכ"ה חשוון תש"א (דצמבר 1940).

114 דיון מורחב ב'עניינים עקרוניים' בהרכב של שבעה שופטים מחודש מאי 1944.

ובעלות ההשפעה במושב, כמו, רב המושב, אחד המורים בבית-הספר או דמות סמכותית אחרת. כאן נמצא הבדל בין המושבים. בכפר הרא"ה ובכפר פינס, מיום שהגיע הרב למושב, הפכה נוכחותו לחלק בלתי-נפרד מדיוני הועדה וכמעט לא התקיים דיון בלעדיו. בכל דיון היה הרב בוחר שניים מבין חברי הועדה ויחד עימם היה מנהל את הדיון. בשדה יעקב, בהיעדר רב רשמי, נהגו לעיתים להיוועץ בחבר ר' יצחק מונין (דרורי) ולשמוע האם דעתו עולה בקנה אחד עם החלטת השופטים. מאוחר יותר, כשהגיעו למושב דמויות רבניות כמו הרב שלמה מן-ההר והרב שמחה בונים אורבך, הם נטלו חלק פעיל בדיוני הועדה.¹¹⁵ אולם, למרות הימצאותן של דמויות תורניות בין חברי הועדה, לא היה זה 'דין תורה' במובן המסורתי, אלא דמה יותר ל'משפט חברים', השואב את סמכותו מהסכמה חברתית רחבה. גם פסקי-הדין שנתקבלו היו בהתאם לכך ולא תאמו בהכרח את ההלכה, אלא שאפו לשלב בין הערכים החלוציים לבין רוח היהדות המסורתית.

על-פי-רוב נערכו דיוני הועדה בדלתיים פתוחות וכל המעוניין יכול היה להיות נוכח בהם. אך היו מקרים שהשופטים או אחד הצדדים דרשו פרטיות ואז מנעו כניסה של מי שלא השתתף באופן פעיל במשפט. את פסקי-הדין לא נהגו לפרסם בפומבי במושב, אלא אם כן היה בהם עניין ציבורי.¹¹⁶

יחסים עם יישובים לא-דתיים סמוכים:

שדה יעקב כמקרה מייצג

בשנים בהם הוקמו מושבי תנועת 'הפועל המזרחי' הראשונים, המושג 'התיישבות דתית' היה בחיתוליו ולא היה מוכר בקרב המתיישבים הלא-דתיים. בנוסף, המושבים הראשונים הוקמו כולם בלב אזורים של התיישבות לא-דתית, כשבסביבה אין יישוב דתי נוסף. דבר זה נעשה מחוסר ברירה ובניגוד לתפישה של תנועת 'הפועל המזרחי', שדגלה בהתיישבות גושית וראתה בכך תנאי חשוב להצלחת ההתיישבות ולהשתרשות טובה.¹¹⁷ ברם,

115 אעי"ז, 1-79.14, פרוטוקולים של הועדה המשפטית בשדה יעקב.

116 דיון מורחב ב'עניינים עקרוניים' בהרכב של שבעה שופטים מחודש מאי 1944.

117 גצ"ד, 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי' 13/10, החלטות כינוס המושבים והארגונים של 'הפועל המזרחי' משנת ת"ש, סעיף ב', ראו בהרחבה: רוטשטיין, מושב, גוש יישובים דתי, עמ' 144-145.

כידוע, תנועת 'הפועל המזרחי' לא נהנתה מהאפשרות לבחור את מיקומם של יישוביה, אלא נאלצה להילחם על כל פיסת קרקע ולא יכלה לרשות לעצמה להיות בררנית לגבי המיקום. כך יצא, אפוא, שהמושבים הראשונים של התנועה הוקמו בעומק ההתיישבות הלא-דתית, כשהם מבודדים מבחינה חברתית ודתית.¹¹⁸

יתר על כן, דמותו של הפועל החקלאי הדתי הרתיעה במידה רבה את החלוצים הלא-דתיים. יתכן כי עצם קיומו ומציאותו הזכירו להם עבר 'גלותי' של דת ומסורת, ממנו שאפו במודע או שלא במודע, להתרחק ולהתנתק. חלוצים אלה, שבחלקם הגדול גדלו בבתים שניהלו אורח חיים דתי והכירו את המסורת היהודית, עזבו הכל מאחוריהם ובאו ארצה בכדי ליצור משהו חדש, שונה מהגלותי והישן. כעת לפתע, באו המתישבים הדתיים, התיישבו בסמוך להם, "מול עיניהם" ממש, בהמשיכם אותה מסורת יהודית, ממנה שאפו להתרחק.¹¹⁹

בנסיבות אלו, כשהחלו החלוצים הדתיים להגשים את משאת חיהם ולייסד מושבים המנוהלים על פי התורה וההלכה, היה הדבר מעט מוזר ומשונה ואולי אף מתריס בעיניהם של החלוצים הלא-דתיים, המתגוררים בסמוך. התגובות, בהן נתקלו החלוצים הדתיים, נעו בין סקרנות מהולה בחשש מסוים, לבין לעג וחוסר-אמון בוטים.¹²⁰ המתישבים הלא-דתיים, שלא הכירו מקרוב את המתישב הדתי, התקשו לעכל את קיומו בקרבתם ולעיתים אף פקפקו בכושרו ובכישוריו להתקיים כעובד אדמה.¹²¹ תופעה זאת חזרה ונשנתה בצורות שונות במרבית המושבים הדתיים, אולם היא בלטה במיוחד בקורותיו של בכור המושבים הדתיים, שדה יעקב. בשנותיו הראשונות של שדה יעקב, לא קיבל המושב כל סיוע תקציבי מידי המוסדות המיישבים. המחלקה להתיישבות בהסדרות הציונית מנעה

118 צבי כהן (כפר פינס) ויהודה דויטשר (כפר הרא"ה) - כ"ז אלול תשס"ט. ראו בהרחבה לעיל בפרק ראשון, בסעיף: 'גוש דתי או שרטון קדושה בים החולין'.

119 צבי כהן (כפר פינס) - כ"ז אלול תשס"ט.

120 שם. נראה כי את התגובות החריפות ביותר ספגו המתישבים הדתיים מחברי הקיבוצים של 'השומר-הצעיר'. הללו סרבו להשלים עם מציאותו של יישוב דתי בסמוך אליהם. הרב שאול ישראלי מכפר הרא"ה היה מוזמן מפעם לפעם לערוך חופות ביישובים סמוכים באזור, אולם קיבוצי השומר-הצעיר הסמוכים הקפידו שלא להזמין אף פעם ליישובם. יהודה דויטשר (כפר הרא"ה) - כ"ז אלול תשס"ט.

121 דב ברנבסקי (שדה יעקב) - כ"א תמוז תשס"ט.

זאת כאקט של ענישה כלפי הקבוצה שהעיזה לעלות על הקרקע, בלא אישור המוסדות ובניגוד לדעתם. עונש זה היה צעד יעיל למדי, שכן בלא מקור מימון לא היתה לחברי המושב אפשרות לרכוש ציוד בסיסי ולהתפתח. במקביל למניעת התקציב ניסו גורמים במוסדות המיישבים להציע הצעות ליישוב חלופי והבטיחו הבטחות שונות. תקוותם היתה שהלחץ הכלכלי ישכנע את המתיישבים הדתיים לקבל את ההצעות ולנטוש את המקום, אך עקשנותם של חברי תנועת 'הפועל המזרחי' גברה על המצוקה והם לא וויתרו.¹²²

כתוצאה מ'ייבוש' תקציבי זה עברו על חברי שדה יעקב כמה שנים קשות ביותר, של משברים ובעיות כלכליות, שהביאו בין השאר, לירידה דרסטית במספר החברים. אם בתחילת הדרך היו עשרים ושלושה בחורים, הרי שבימים הקשים נותרו כעשרה בלבד. אפילו קיומו של מניין לתפילה היה בסכנה. תנועת האם, 'הפועל המזרחי', ואף תנועת 'המזרחי העולמי', עשו כמיטב יכולתן בכדי להקל על המצוקה והעניקו למתיישבים מתקציבן הדל. אולם הקומץ היה רחוק מלהשביע את הארי. חברי שדה יעקב הביטו בעיניים כלות במשקם המדרשדש במקום ואינו מתקדם, מחוסר ציוד ואמצעים מתאימים. לעומתם, המשקים השכנים זכו לקבל תקציבים וסיוע נדיבים למדי מהמחלקה להתיישבות, בנו בתי-אבן חדשים, רכשו מכונות חקלאיות מתקדמות, קנו בעלי-חיים נוספים וציוד חיוני למשק.¹²³

המצב הזה גרם למתח מסוים בין המושב הדתי בעמק יזרעאל לשאר שכניו. המתח הזה הורגש במיוחד בעונות החקלאיות הבעורות, בהן נאלצו חברי שדה יעקב לעבוד באיטיות עם כלי העבודה הישנים שלהם ולהמתין עד שאחד המושבים הסמוכים יסיים את העבודה העונתית ויוכל להשאיל להם את כליו החדשים והמשוכללים.¹²⁴

קבוצת הרועים ומשפחת זייד: מריבות וסכסוכים

אחת הדוגמאות ליחסי שכנות עכורים במיוחד היתה מערכת היחסים בין שדה יעקב לבין 'קבוצת הרועים' ופטרוניהם, משפחת זייד. ההיכרות הראשונית בין הצדדים היתה אמנם חיובית, אך עד מהרה התדרדרו היחסים

122 יודנפרויד, אעי"ז 1-80.12, עמ' 8.

123 יודנפרויד, אעי"ז 1-80.12, עמ' 7, וכן 1-80.13, עמ' 39 ולוין, אנשי, עמ' 34-32.

124 לוין, אנשי, עמ' 33-34, לוין, אעי"ז 1-80.13, עמ' 4 ויודנפרויד, אעי"ז 1-80.13, עמ' 33.

לכרי תגרות אלימות, שהביאו לפציעתם של אחדים מחברי 'הפועל המזרחי'. חברי קבוצת הרועים, שכינו את עצמם 'חבר'ה טראסק'¹²⁵, צעירים אנטי-מימסדיים שהגיעו מתל-אביב, טענו כי החלוצים הדתיים משתלטים על שטחים השייכים להם והתאמצו לסלקם מאותן אדמות. תחילה הסתפקו באיומים ומשאלה לא הועילו, עברו לפסים מעשיים יותר. ביום שישי, ט"ז חשוון תרפ"ח (נובמבר 1927), חברים מקבוצת הרועים תקפו ופצעו זוג חורשים מתנועת 'הפועל המזרחי', בטענה שפלשו לשטחיהם.¹²⁶ חברי תנועת 'הפועל המזרחי', שהגישו תלונה על האירוע במשטרת חיפה, הופתעו לגלות כי חברי קבוצת הרועים האלימים הקדימום והתלוננו לפנייהם במשטרה כי מתישבי שיח' אבריק התנפלו עליהם, היכום ופצעום ואף הרגו כמה מכבשיהם. מסתבר שחששו מתלונה נגדית ולכן מיהרו להפוך את הקורבן לאשם. המשטרה מיהרה לאסור את חברי תנועת 'הפועל המזרחי', המעורבים כביכול בתקיפה, אך שיחררה אותם בערבות בערבו של יום. בכירור שנערך בין נציגי הצדדים כעבור זמן מה, הודו הרועים ב'טעותם' והושגה פשרה טריטוריאלית בין שתי הקבוצות.¹²⁷

ההתנכלויות מצידם של משפחת זייד ובאי ביתם לחברים הדתיים לא פסקו. בשנת תר"ץ (1930), שהיתה שנה קשה לחקלאים בשל הבצורת, העלו רועי בקר את עדריהם על שדה חיטה, שהיה שייך לחברי תנועת 'הפועל

125 על קורותיה של קבוצה זו, ראו בהרחבה: מ' זעירא, 'מחבר'ה טראסק לקבוצת הרועים, לתולדותיה של קבוצת הרועים בשיח' אבריק, 1927-1928, קתדרה 131 (תשס"ט), עמ' 65-90.

126 אע"ז 486.03, עמ' 6.

127 יודנפרויד, אע"ז 1-80.12, עמ' 5-6. בחינה של הדיווחים בעיתונות על האירוע מעלה תופעה מעניינת. ב'נתיבה', עיתונו של 'הפועל המזרחי', (א' כסלו תרפ"ח, גיליון ה' (כ"ו), שנה ג', עמ' 63-62) הופיע האירוע לפי גרסתם של החברים הדתיים, כפי שהודו לבסוף הרועים, שהם היו הראשונים שהתנפלו על צמד החורשים והבאים לעזרתם והכום עד זוב דם. הבהילות להתלונן ראשונים במשטרה, היתה תרגיל מתוחכם שנועד להפוך את הקערה על פיה. אולם ב'דבר' וב'הארץ' (יום שלישי, כ' חשוון תרפ"ח, 15.11.1927) פורסמה גרסה שונה אשר תאמה להפליא את האשמות הרועים בתחילה, כאילו חברי 'הפועל המזרחי' היו הראשונים לתקוף ולהרוג כמה כבשים. מסתבר שהרועים הזדרזו ומסרו לעיתונים את גרסתם הם לפרשה, בהתאם לתלונתם במשטרה ושני העיתונים הללו מיהרו לפרסמה, מבלי לאמת את פרטיה. אולם חברי 'הפועל המזרחי' לא שתקו ושלחו את הסיפור האמיתי לעיתונים בכדי להעמידם על טעותם. אע"ז 486.03, עמ' 6.

המזרחי' וגרמו לו נזקים כבדים. החברים הדתיים שנזעקו למקום והניסו את העדר, הופתעו לגלות למחרת בבוקר, כי המשטרה הבריטית פתחה בחקירה נגדם, באשמת תקיפה והריגת פרות מהעדר. שוב התהפכו היוצרות וקבוצת המתישבים של תנועת 'הפועל המזרחי' מצאה את עצמה מתגוננת מפני האשמות-שווא של הרועים. לאחר מספר חקירות ומסדר זיהוי לחברים הדתיים, שהשתתפו כביכול ב'התקפה', הועבר העניין לבית-משפט.¹²⁸ הרועים, שהבינו כי לא יצליחו לחזור בבית-המשפט על ה'תרגיל' שעשו לשוטרים, הפצירו בחברי 'הפועל המזרחי' להגיע ל'פשרה'. אנשי תנועת 'הפועל המזרחי' סרבו ואמנם זוכו במשפט, בלא שהשופט טרח אפילו לשמוע את נאום ההגנה.¹²⁹

יחסי השכנות המתוחים בין חברי תנועת 'הפועל המזרחי' למשפחת זייד והרועים נמשכו ובמהלך שנות ה-30 התפתח סכסוך קרקעות נוסף. שוב תקפו בני משפחת זייד חברים מהמושב הדתי ואף פצעו אחד מהם.¹³⁰ בשלהי שנות ה-30, לאחר שנים של מריבות וחיכוכים, התקבלה הצעתה של המחלקה להתיישבות לפתרון הסכסוך.¹³¹ ויכוח על גבולות ושטחים היה גם עם אנשי 'זיכרון אברהם', קבוצת החסידים הקטנה ששכנה בסמוך. אולם עימם מצאו חברי תנועת 'הפועל המזרחי' שפה משותפת והבעיה נפתרה בשיחה בין הצדדים ולא עברה לפסים אלימים.¹³²

הסיבה הרשמית ליחסים המתוחים והסכסוכים היתה, כאמור, מחלוקת בנושא בעלות הקרקעות. אולם, מסתבר כי משפחת זייד והנלווים אליה התקשו לקבל את העובדה שחלוצים דתיים מנסים להקים מושב דתי סמוך אליהם. היה זה מעשה חסר תקדים ואולי בשל כך הוא נראה בעיניהם מוזר וחסר תוחלת. דוגמה זו מאששת את הטענה בדבר מעמדם הנחות של החלוצים הדתיים בעיני החברה הלא-דתית סביבם, שהתבטא לעיתים ביחס עוין כלפיהם. על רקע זה אפשר להסביר את ההטרדות מכיוונם של הרועים ומשפחת זייד.

128 יודנפרויד, אעי"ז 1-80.13, עמ' 35-37.

129 שם.

130 מכתב מ'הפועל המזרחי' לשדה יעקב לאחר האירוע, כ"ח כסלו תרצ"ו, אצ"ד, התי"ד 80. הפצוע היה אריה יודנפרויד, "מוכתר" המושב.

131 אעי"ז 486.03, עמ' 8.

132 יודנפרויד, אעי"ז 1-80.13, עמ' 25. כעבור שנה-שנתיים נעלמו הרועים מהאזור ובעקבותיהם גם החסידים חברי 'זיכרון-אברהם' ו'נחלת-יוסף', יעקובי, נוער, עמ' 32-33 וכן 'דבר' כ"ח כסלו תרפ"ט (11.12.1928).

כפר יהושע: שכנים למופת

המושב שדה יעקב היה צעיר משכנו הקרוב, כפר יהושע, וכאמור לעיל, התפתחותו בשנים הראשונות היתה איטית ביותר, בין השאר בשל העדר תמיכה מצד המוסדות הרשמיים של היישוב המאורגן. על רקע זה של חוסר תמיכה מצד האחרונים ואי-נכונותם לקבל את עובדת קיומו של מושב שדה יעקב במקום עלייתו על הקרקע, בלט היחס החיובי לו זכו חברי תנועת 'הפועל המזרחי' מצד אנשי כפר יהושע.¹³³ חברי מושב זה שמרו כבר מן ההתחלה על יחסי שכנות טובים ויציבים עם שדה יעקב. הם אפשרו לחברי המושב הדתי להשתמש בשירותים השונים הקיימים אצלם, כמו צרכניה מסודרת, מרפאה או טלפון, שלא היה מצוי אז בכל נקודת יישוב.¹³⁴

כך למשל, נהג להגיע, אחת לכמה ימים לשדה יעקב, הרופא של כפר יהושע, ד"ר נירנברג, רכוב על גבי סוסו. את התוצרת של המושב, ביצים, חלב וכיוצא בזה, נהגו להוביל תקופה מסוימת לתחנת הרכבת שבכפר יהושע (רכבת העמק הידועה). כך גם שירותי הדואר, שלא הגיעו אל שדה יעקב, אלא רק אל כפר יהושע הסמוך. משם היה מביאם אביו של אחד מחברי המושב. אמנם, תלות זו היתה בעייתית, שכן בין שדה יעקב לכפר יהושע השכן עבר ערוץ, שבימי החורף הגשומים התמלא בזרימה עזה של מים ומנע כל אפשרות של מעבר בין המושבים. באופן זה נחסם קשר חיוני בעבור חברי שדה יעקב. כביש אבנים 'מסודר' נסלל רק בשנות ה'מרד הערבי' (1939-1936), שבמהלכו הופעל מוקש נגד המשאית שהובילה את התוצרת של שדה יעקב אל כפר יהושע. אז הוחלט שסלילת כביש אבנים היא גם צורך ביטחוני ולא "רק" לרווחת איכרי שדה יעקב.¹³⁵

אמנם, יחסי שכנות אידיאליים אלו לא נוצרו מייד. גם אנשי כפר יהושע, בשומעם לראשונה על השכנים הדתיים שבאו להתנחל בסמוך אליהם, הגיבו באכזבה, כי קיוו שבמקומם יעלו חברי גרעין כפר ויתקין, שהיו קרובים אליהם בהשקפת עולמם. אולם, במהרה השלימו עם קיומו של היישוב הדתי לידם ופיתחו עימו קשרים מצוינים.¹³⁶

גם עם חברי מושב נהלל נוצרו קשרי שכנות טובים והללו אפשרו לחלוצים הדתיים להיעזר בשירותים השונים שנזקקו להם. בנהלל גר המוהלל

133 אעי"ז 486.03, עמ' 7 וכן 80.06-1, זיכרונות של אריה יודנפרויד, סיון תשל"ט.

134 יודנפרויד, אעי"ז 1-80.12, עמ' 9, וכן לוי, אעי"ז 1-80.13, עמ' 5, יעקובי, נוער, עמ' 32-33, לוי, אנשי, עמ' 49-51.

135 הרץ, נחני, עמ' 51.

136 דב ברנובסקי (שדה יעקב) - כ"א תמוז תשס"ט וכן עמינח, שדה יעקב, עמ' 22.

היחיד בסביבה שערך את הבריתות בשדה יעקב וגם שוחט התגורר שם.¹³⁷
 עם פרוץ מאורעות תרפ"ט (1929), פונו הנשים והילדים משדה יעקב לנהלל
 ואילו עדרי המקנה הועברו לכפר יהושע.¹³⁸

כך קרה גם במקומות נוספים. חברי ארגון 'הירדן' של 'הפועל המזרחי',
 שחברו לארגון הזורעים, מספרים כי בתקופת ישיבתם בכיתניה, נתקלו אף הם
 בהתנגדות מצד היישובים הלא-דתיים הסמוכים, הקיבוצים דגניה א' וב', בית-
 זרע ועוד. לדבריהם, הסיבה היתה בעיקר מפני שהאחרונים היו מעונינים לעבד
 את האדמות, שהיו ברשות חברי הארגון הדתי. הקיבוצים הלא-דתיים אף
 הרחיקו לכת, בהציעם לשכניהם הדתיים להצטרף לקיבוציהם, עם התחייבות
 לספק להם אוכל כשר ובלבד שיוותרו על אדמותיהם.¹³⁹ גם כאן אפשר כי
 שאיפתם של חברי הקיבוצים הללו, לספח אליהם את אדמות הדתיים, הונעה
 על-ידי מניע פנימי עמוק יותר: חוסר האימון בכוחם של החלוצים הדתיים
 וזלזול ביכולתם להפעיל משק חקלאי, ככל החלוצים האחרים.

השפעות הדדיות

סימנים רבים מעידים כי הקשר הקרוב בין אנשי כפר יהושע לשכניהם הדתיים
 ממערב להם, השפיע על הראשונים גם בתחום הדתי-רוחני. הדבר בלט
 בהשתתפותם הפעילה של אנשי כפר יהושע בהכנסת ספר-התורה לשייח'
 אבריק ובאירועים נוספים.¹⁴⁰ תושבים מכפר יהושע היו מגיעים מדי פעם
 בשבתות לשייח' אבריק בכדי להתפלל עימם במניין.¹⁴¹ כשרצו אנשי כפר
 יהושע לארגן תפילה בציבור ביום-כיפור במושבם, פנו פעמים אחדות לר'
 שלמה לוין, שניחן בקול ערב, בבקשה שישמש כחזן. הלה הסכים ועשה את
 הדרך בין המושבים, כשהוא לבוש טלית וקיטל, חלוק לבן המיוחד לימים
 הנוראים.¹⁴²

137 אהרון ז'ק (שדה יעקב) - ט"ו תמוז תשס"ט וכן גצ"ד, המרכז העולמי, המחלקה
 לענייני דת, 4-52.

138 לוין, אנשי, עמ' 45.

139 יהודה מושקוביץ (הזורעים) - כ"א חשוון תש"ע.

140 יודנפרויד, אעי"ז 1-80.12, עמ' 10-11; יודנפרויד, אעי"ז 1-80.13, עמ' 33-
 31; עמינח, שדה יעקב, עמ' 12-13; דון-יחיא, באהלי, עמ' 18; 'דבר', ל' תשרי
 תרפ"ט (14.10.1928).

141 יודנפרויד, אעי"ז 1-80.13, עמ' 31.

142 הרץ, נחני, עמ' 55 וכן לוין, אנשי, עמ' 73. בשנים גשומות במיוחד נהגו
 להתברך בכפר יהושע: "האם ר' שלמה התפלל בשנה זו לגשם...?".

ערות אישית מעניינת על השפעתה של חווית השבת במושב הדתי, על המושב השכן הופיעה בחוברת שהוציא כפר יהושע במלאות 15 שנה להיווסדו: כל היום עבדתי בקצב הרגיל בעונה זו, השתדלתי לגמור קילטור החלקה באותו יום. באמצע העבודה, בשעות שלאחר הצהרים אני שומע פתאום את צלצול הפעמון. הפנתי תיכף את ראשי לעבר הכפר, עשן לא נראה. העמדתי את הפרדות וחשבתי: מה קרה? בכל זאת מצלצלים. והנה מבחיץ אני, שהצלצול הוא משדה יעקב. נזכרתי שיום שישי היום ובשדה יעקב נוהגים לצלצל ביום שישי ועל פעמון השבת של שדה יעקב - ראו לעיל בפרק שני, סעיף ראשון, שעה גדולה לפני השקיעה. אות לעובדים בשדה על הפסקת העבודה, השבת מתקרבת. בושתי בפני עצמי. נשאר לי עוד שורות אחדות, עוד מעט ואגמור, עוד רגעים מספר. מסביב הכל חורשים. הצלפתי בפרידות, מהרו... עכשיו ניסרה מחשבה אחת במוחי: הרי לכל הדעות יום עבודה מלא כבר עבדתי וגם בהיותי פועל בניין עירוני נהגו לעבוד ביום שישי רק 7 שעות. התר את הפרידות, חוזר הביתה, השבת מתקרבת... עוד שלוש שורות, עוד שתיים. מסביב הכל חורשים, ומחלקתי רואים את שדה יעקב כעל כף היד. הנה איש שדה יעקב מחכה לשבת כלאורח טוב. עם הצלצול הפסיק את העבודה. מצב-רוחו מרומם. הוא ממחר הביתה. גומר את סידורי החצר האחרונים, מנער מעליו את כל עול העבודה, חופשי הוא. הנה איכר עברי בארץ-ישראל! בינתיים אני גומר את קילטור כל החלקה. חוזר הביתה אחרי השקיעה. בליבי מועקה שאין להביע פישרה. גם חברי נוסע עמי. אנו עוזרים עכשיו איש לרעהו, אבל רוחי רעה עלי. שכני פונה אלי: "השמעת את קול הצלצול? מקנא אני באנשי שדה יעקב", הוא ממשיך, "עכשיו הם כבר חופשיים ונהנים מן המנוחה ומן השבת. עלי עוד לפרוק שקים מן העגלה, לקצור ירק, לחלוב ולהעלות את החלב למחלבה. באיזו שעה אגמור?". לא ענית לי לחברי. נסענו איש לחצרו. כבר התחיל להחשיך.

מועקה וצער בלב.¹⁴³

ערות זו, של החקלאי מכפר יהושע, צוטטה פעמים רבות על ידי אנשי שדה יעקב וחברי הפועל המזרחי.¹⁴⁴ הם ראו בכך עדות מוחשית להשפעה

143 דבריו של א"ר במאמר: "יום מנוחה וקדושה לעמך נתת", כפר יהושע, חוברת שיצאה במלאות ט"ו שנה להיווסדה, תרפ"ז-תש"ב, עמ' 90.

144 עמינח, על המבוע, עמ' 232-233; אע"י"ז 486.04, 486.03; הרץ, נחני, עמ' 55; עמינח, שדה יעקב, עמ' 44-45.

החיובית של אורח חייהם על הסביבה. באחד המקורות הוסיפו, שאכן זמן מה אחרי המקרה, התקבלה בכפר יהושע החלטה שלא לעבוד יותר בשבתות, למעט עבודות דחופות ביותר.¹⁴⁵ גם בכפר ויתקין הסמוך לכפר הרא"ה, החליטו על מנוחה מוחלטת במהלך השבת.¹⁴⁶ סביר להניח שהשכנות עם המושב הדתי השפיעה על ההחלטה. כך היה גם במקרים דומים נוספים, בהם הושפעו חברי יישובים סמוכים מהאווירה הדתית במושבי 'הפועל המזרחי'.¹⁴⁷ אולם, מסתבר כי היתה גם השפעה בכיוון ההפוך. הקשר הקרוב שנוצר עם חברי כפר יהושע השפיע במידה מסוימת גם על אחדים מאנשי שדה יעקב. עיתון 'דבר' מחודש כסלו תרצ"ד (דצמבר 1933) דיווח כי תיאטרון 'האוהל' הגיע להציג בכפר יהושע בשבת בצהריים. בשולי הידיעה נאמר שבין המשתתפים, אשר נהנו מההצגה, היו גם מספר חברים דתיים משייח' אבריק.¹⁴⁸ הידיעה היכתה את הנהגת תנועת 'הפועל המזרחי' בתדהמה ובמכתב ששיגרה ההנהגה לוועד המושב, ביקשה לברר מי היו ההולכים "למען נאחו כנגדם באמצעים הדרושים".

ניכרים מן המכתב האכזבה והזעזוע העמוק מן הידיעה הזאת:

האומנם חברים!?! ... כך אתם מבינים את תפקידכם החלוצי-הדתי, עד כדי כך קהה כבר הרגשתכם, שלא הרגשתם אפילו כמה יש בדבר הזה חילול-השם וחילול כבודנו. בושנו ונכלמנו מכם, חברים!¹⁴⁹

לא נמצאו עדויות לגבי תגובת ועד המושב על הפרשה ועל מכתב הנזיפה של הנהגת התנועה.

חלף זמן מה עד שהשכנים הלא-דתיים ביישובים הסמוכים הסתגלו לעובדת קיומו של מושב דתי בקרבכם. עם הזמן נוצרה פתיחות, שאפשרה להשפעה מסוימת לחלחל. בימים הנוראים היו אחדים מן השכנים הללו

145 הרץ, נחני, שם.

146 'ההר', גיליון ו', אדר תש"ז (שנה כ"ב), עמ' י"ז-י"ט.

147 דוגמא מובהקת נוספת מופיעה בהוברמן, 'ייחודו, עמ' 107, על תושב כפר הרא"ה, ראובן גלבר שהשפיע על שכנו לחלקת האדמה ממושב חוגלה לשמור שבת, וכך סיפר לי גם יהודה דויטשר (כפר הרא"ה) - כ"ז אלול תשס"ט. ראו גם: רוטשטיין, פרקי, עמ' 195, על משקי קיבוצים חילונים סמוכים שאחרי שנים של היכרות ביקשו ללמוד מהם כיצד לקיים משק חקלאי השומר שבת, וכן כץ, ספרדים, עמ' 299-302, על הזיקה בין מושבי יוצאי תימן, אלישיב וגאולי-תימן (גלגול של כפר יעב"ץ) לשכניהם מ'הפועל המזרחי'.

148 'דבר', ט"ז כסלו תרצ"ד (4.12.1933), עמ' 6.

149 אצ"ד, התי"ד 93, מכתב לוועד מושב שייח' אבריק, כ"ב כסלו תרצ"ד.

772/2

מב' בכסלו תרצ"ד

חל-אביב
ת.ד. 431.

לכבוד
ועד המושב של הפועל המזרחי
ש י ד א ב ר י ק .

ח. נ.

בידיעה מכפרייהושע, בעתון "דבר" מיום השני שבוע שעבר, מסופר ע"ד
הצגת ה"אהל" עם בשבת בצהרים, וכי גם חברי הפועל המזרחי משיך-אבריק באו
להצגה הזאת.

ה א ז מ נ ס , ח ב ר י מ ? !

היהדות החרדית בארץ-ישראל, והפועהמיז בכלל זה, לוחמים ומוחים כנגד
הפרצות המרוכזות בחיינו הצבוריים וביחוד כנגד חלול שבת-קדשנו - וחברי
הפועל המזרחי משיך-אבריק, הלוצי היהדות הדתית בעמק, הזלכים לכפרייהושע
לראות בהצגת ה"אהל" בצהרי יום שבת ? בחל-אביב, העיר הגדולה, אין הצגות
בשבת לא בחיאטרון ולא בראינע, שכן ישנו צבור גדול שימחה כנגד זה. ובעמק,
בממלכת "ההסתדרות", הכל הפקר. יוחר נוה בשבת בצהרים, ולמה זה יסדרו
במוציא-שבת ? מי זה מחחשב שט עט "לא העשה כל מלאכה" ? והחה אשר עליכם
למחות ולהתנגד לפרצה הזאת - ג מ א ת ס ש ת ת פ י מ ? !

כך אחס מנינים אח הפקידכם החלוצי-הדתי, עד כדי-כך קהה כבר הרגשתכם,
שלא הרגשתם אפילו כמה יש בדבר הזה משום חלול-השם וחלול כבודנו. בושנו
ונכלמנו מכם, חברים ?

אנו מתארים לעצמנו, שלא כל החברים הלכו להצגה, ואנו מתעניינים לדעה
כיצד הגבתם על זה, וחמזה לנו הדבר שלא מצאתם לנתוח להודיענו. ברצוננו לדעה
איפא, מי זמי ההולכים, למען נאחו נגדם באמצעים הדרושים.
אנו מוצאים לחובתנו להזהיר אתכם בפני השגות דבריה שכאלה וכל כדומה לזה,
כי אם חוספנו ללכה בטורד, נצטרך להסיק אח המסקנות העקביות מהמצב הזה, ולא
נשכין באהלנו עולה.

בברכה חברים חו"ע

אנו מתחיים לחשובתכם ולבירורכם

באים, לעיתים, להתפלל בבית-הכנסת של המושב הדתי, או מבקשים את עזרת הדתיים בארגון התפילה ביישובם.¹⁵⁰ גם רבני המושבים הדתיים פעלו והשפיעו. הם היו עורכים חופות ביישובים הלא-דתיים הסמוכים ואף מבקרים בהם מפעם לפעם, בכדי לשוחח עם התושבים לגבי נושאים שונים. בעיות הלכתיות, שהטרידו את השכנים הלא-דתיים, הופנו לעיתים לרבנים.¹⁵¹ היתה אם כן השפעה הדדית, אך היא היתה מוגבלת למדי.

בסיכומו של פרק זה ניתן לומר כי התרבות שנוצרה במושבים הדתיים היתה שונה מן התרבות אשר רווחה ביישובים הלא-דתיים, אך מאידך גיסא היתה שונה גם מן התרבות המסורתית-דתית המוכרת. היה זה ניסיון לשלב בין שני העולמות: התרבות היהדות המסורתית, שכללה לימוד תורה והווי דתי, יחד עם ערכי הציונות הכללית, השכלה, קידמה וחלוציות. יצירה ייחודית זו של המושב הדתי שימשה דגם שאפיין וייצג את תפישתה התרבותית החדשה של הציונות הדתית, אשר דגלה בשילוב של חידוש ומסורת. דוגמא לתפישה זו היו הוועדות המשפטיות, אשר פעלו במושבים הדתיים ופסקו בהתאם לרוח התקופה, תוך התחשבות ברוח המסורת.

חלקה של תנועת 'הפועל המזרחי' בעיצוב חיי התרבות במושביה היה כה רב עד שלעיתים נדמה כי היתה לה השפעה גדולה יותר מאשר לחברי המושב עצמם. אם בשלבי ההתפתחות הראשונים של התרבות במושבים רוב היוזמה היתה יותר מצד חברי המושב, בהמשך השתנתה התמונה וחלקה של התנועה בעיצוב חיי התרבות גדל יותר.

היחסים בין המושב הדתי לבין שכניו הלא-דתיים לא היו זהים בכל המקומות. ככלל, בשנים הראשונות היחסים היו פחות קרובים, עקב חשדנות הדתית או סכסוכים שונים. בתקופה הראשונה ניתן לראות את עקבותיו של היחס המנוכר כלפי הפועל והחלוץ הדתיים. קיומה של תנועת ההתיישבות הדתית לא התקבל כדבר טבעי ומובן מאליו ורק לאחר מספר שנים 'עיקלו' השכנים את עוברת הימצאותו של מושב דתי בשכנותם והיחסים ההדדיים השתפרו. צמיחתם של המושבים הדתיים הראשונים בצילה של אווירה בלתי אוהדת זו השפיעה במידה מסוימת על עיצוב חיי הדת והתרבות הן אצלם והן אצל השכנים.

150 דון-יחיא, באהלי, עמ' 47.

151 צבי כהן (כפר פינס) ויהודה דויטשר (כפר הרא"ה) - כ"ז אלול תשס"ט.